KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KULTÚRA SLOVA ROČNÍK 25 — 1991 ČÍSLO 9

OBSAH

SABOL, J.: Dvojrozmernosť textu Jozefa Cígera Hronského 289
PISÁRČIKOVÁ, M.: Pohľad na vývinovú etapu spisovnej slovenčiny cez jazyk J. C. Hronského 293

Diskusie

DVONČ, L.: O pôvode názvu *Kocúrkovo* 299

Rozličnosti

A. Bessmertnych — od A. Bessmertnycha. J. Jacko . . . 303
Názvy *dietky* a *hračka*. K. Palkovič 304

Správy a posudky

K nedožitej sedemdesiatke Mikuláša Krippela. K. Palkovič 305
Písma sveta. L. Dvonč . . . 306
Román *Meno ruže* v slovenčine. J. Horecký 310
Chvála pokojnej argumentácie. I. Masár 313

Spytovali ste sa

Mikrovlnka. J. Horecký . . 315
Svätý Cyril a Metod či svätí Cyril a Metod, orodujte za nás. I. Masár 316
Výslovnosť zemepisného názvu *Salzburg*. M. Považaj . . 318
P. F. K. Hegerová 319
Medžugorie či Medjugorje? J. Pavlovič 320

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 25 - 1991 - ČÍSLO 9

Dvojrozmernosť textu Jozefa Cígera Hronského

JÁN SABOL

Pri pozornom čítaní textov J. C. Hronského možno postrehnúť jeho dvojrozmerný, dvojsmerný, dvojstranný či dvojstrunný, dvojvrstvový pohľad na svet ako jeden zo základných prejavov jeho tvorivej metódy. Keby sme sa vyjadrili výtvarne (v pripomenutí dvojdomovosti Hronského ako slovesného a aj ako výtvarného umelca): je tu skica a jej kolorovanie, všeobecné a jednotlivé, gnómické a aktuálne, jednofarebné a polytónne, a to naraz a súbežne; je tu teda kontrast, protiklad ako jednota v diferencovaní či diferencovaná jednota, osamelá melódia, kontrapunkt a akord.

Táto „dvojrozmernosť" textov J. C. Hronského sa naznačuje aj v ich interpretáciách: napr. F. Miko (1969) konštatuje, že Hronského *Jozef Mak* „je skovaný... z dvoch pólov, z primárneho pólu sily, vzbury, výpadu" a „z pólu odovzdanosti" (s. 216); v románe *Jozef Mak* Hronský rozklenul estetický kontrast „v maximálnom rozpätí, od ‚pastierskej' nezávislosti do ‚roľníckej' pokory" (s. 217). Na opozíciu aktuálne – nadčasové v Hronského tvorbe upozorňuje A. Matuška: „... vedľa toho, čo sa stáva, je tu i stále a trvalé..." (1970, s. 14). J. C. Hronský je podľa tohto interpreta „drobnokresebný i panoramatický, skonkrétňuje i zabstraktňuje, hĺbi i vzopiera", jeho tvorbu charakterizuje „realita i symbol, definované i len sugerované" (s. 82), v jeho človeku „individuálne... sa prekrýva so všeobecne ľudským" (s. 93), jazyk J. C. Hronského je „tradičný a moderný", jeho typickou črtou je takto „dvojjedinosť" (s. 105). I. Kružliak (1970, s. 5) upozorňuje v Hronského tvorbe na vzťah národného a univerzálneho, M. Patáková (1972, s. 18) uvádza, že Hronský podáva pohľad na realitu „ako objektívny komentátor i ako subjektívny účastník opisovaných udalostí". J. Števček o hlavnom hrdinovi

románu *Jozef Mak* hovorí, že je to „človek dvojpólový"; osoby tohto románu „na všetky vážne udalosti a zlomy v ich živote reagujú dvojako, ambivalentne", Jozef Mak „nenávidí v láske a ľúbi v nenávisti" (1973, s. 117); na inom mieste (1989, s. 351) autor pri charakteristike citovaného románu uvažuje o „tragickej groteske" a o napätí medzi symbolickým a skutočným plánom sujetu. A tak by sa v príkladoch na „dvojpólovosť", „ambivalentnosť" v štruktúre textov J. C. Hronského dalo pokračovať ďalej.

Uvedenú dvojrozmernosť „videnia" sveta J. C. Hronským, premietnutú do jazyka, štýlu a sujetovo-kompozičnej stavby v jeho tvorbe, budeme demonštrovať na protiklade jednotlivé – všeobecné, ktorý presakuje skrz-naskrz celou jazykovou sústavou a vyúsťuje – okrem iného – do opozície aktuálne – gnómické, hýbajúcej každou vetou rozloženia informácie o situácii a „nadsituácii", o neopakovateľnom a opakujúcom sa, o pozeraní sa a videní a o počúvaní a počutí, o farbe a kontúrach záznamu udalostí – a sme pri naznačenej charakteristike Hronského prózy: je tu skica (všeobecné) a jej kolorovanie (jednotlivé), pravda, sú „popri sebe", no najmä „v sebe". Ale najprv dva úryvky z románu *Jozef Mak* (1966):

A) Už bolo ďalej ako na mrkaní. Súmrak zhustol, najmä v dedine medzi domami. Čo bolo vonku, zväčša povracalo sa dávno domov, spiežovce kráv prestali zvoniť po ulici, ani brány nevŕzgali tak často. Dedina je vždy najživšia ráno a večer, a večer ešte väčšmi ako ráno. Ale huk nebýva dlhý; keď sa rozsvietia obloky, zatíchne všetko, iba vravu vo dvoroch počuť lepšie, zreteľnejšie. Chlapi, ak sú doma, sadajú si vtedy na prah, a ženy hotujú večeru.

Jula Maková hotuje večeru.

Prikladá na ohnisko a každú chvíľu hrozí synovi, aby sa ďaleko nenačahoval, lebo sa popáli. Syn to dobre vie, no jednako obtancúva ohnisko a natŕča ruku proti plameňu, akoby chcel dráždiť i plamene i mater.

Vykrikuje do nekonečna:

– Vyskoč, vyskoč!

A vyskakuje sám.

(s. 212)

B) A stalo sa toto vo štvrtok.

Potom v pondelok prišla inovať.

Veď vieme, inovať je najparádnejší závoj. Hocikde a hocikedy ho niet. Pekný je závoj na vyšedivených lúkach, ale teraz sa nerozložila po rovinách, ani po úbočiach nie.

Krásny je na brezovom prúte, matne svieti, aby bol diskrétny v nádhere a nevtieral sa do očú hocikomu.

Ale teraz neovil brezový prút.

Inovať nesadla ani na smreky, ani na vŕby, neprišla o polnoci, ako chodieva, prišla za bieleho dňa a sadla iba na Makovu chalupu.

Ba ani tam sa nerozprestrela po celej chalupe, nie po streche, nie na prahu, nie po celej chyži, iba na Julinu tvár sadla.

Na čelo, na privreté oči, na biele pery.

Na Julin biely úsmev.

(s. 230)

V prvom úryvku sa aktualizačný pohyb začína časovou príslovkou *už, ďalej* a príslovkovým určením času *na mrkaní*. Sprítomňujúci opis večera

pokračuje intenzifikačným spojením *súmrak zhustol,* v ktorom prvé slovo rozohráva tematickú líniu zmrákania sa, ale ako východisko výpovede, teda začína naznačovať gnómickejší princíp „známeho", opakovania sa, opretého aj o zvukové echo. Spojenie *v dedine medzi domami* obohacuje časový údaj o konkrétny priestorový rozmer, hoci detailizáciu trochu kontúruje všeobecnejšie, vymedzovacie *najmä.* Ďalšie súvetie po ozvláštňujúcom vizuálnom a vizuálno-taktilnom zábere (*zhustol;* spojenie *súmrak zhustol* jemne vyznieva ako synestézia) dopĺňa obraz večera o akustický rozmer, explicitne ohlasovaný výrazmi *spiežovce, zvonit'* a *nevŕzgali.* Ďalšia časť odseku prudko zvyšuje hladinu všeobecného, gnómického; tu ako keby autor predkladal priam esenciálny, suverénne skúsenostný, „odborný" výklad časového rytmu života dediny podľa dĺžky a sily zvukov (rozhodujúcim, priam vnucovaným signálom všeobecného je najmä redundantné *vždy*), teda rozrôznenou kvantifikáciou zvukových javov (*dedina je... n a j ž i v š i a* – tu ide najmä o význam „najrušnejšia"; *večer e š t e v ä č š m i ako ráno; huk n e b ý v a d l - h ý; z a t í c h n e v š e t k o, iba vravu vo dvoroch p o č u ť l e p š i e, z r e t e ľ n e j š i e*). Prechod od všeobecného k jednotlivému je náhly, ale zmäkčený tematickým a rytmicko-syntaktickým paralelizmom: *ženy hotujú večeru – Jula Maková hotuje večeru.* V ďalšom texte sa rozkrýva konkrétny „príbeh", ale aj tu autor pracuje v zmysle svojej metódy vzťahu neopakovateľného v opakovaní a opakovania v neopakovateľnom: *p r i k l a d á n a o h n i s k o a k a ž d ú c h v í ľ u hrozí synovi; syn t o d o b r e v i e; o b t a n c ú v a o h n i s k o; n a t ŕ č a r u k u; vykrikuje d o n e k o n e č n a; v y s k o č, v y s k o č! a v y s k a k u j e sám.*

Druhý úryvok predstavuje jeden z najsugestívnejších obrazov záverečnej, definitívnej „detenzie" ľudského života nielen v našej, ale aj svetovej literatúre. Aj tu je pôvabné trblietanie vzťahu špecifického, variantného a „zhrnujúceho", invariantného.

Prvé dve vety zasadzujú do konkrétneho časového rámca „napäťovú" príbehovú pauzu (štvrtok – pondelok), v ktorej sa hromadí tenzívna energia (ale až „dodatočne") záverečných tónov „Osudovej". Prvá veta (v ktorej je priam „prorocko-biblické" rétoricko-štylistické gesto) s príznakovým konektorom *a,* presahujúcim dokonca hranicu kapitoly, a s osudovým *stalo sa* s anaforickým „skonkrétňujúcim" *toto* predstavuje až akési zhrnutie predchádzajúcej udalosti (realizovanej *vo štvrtok*). Druhá veta prináša novú tenziu, „záhadu", ktorá sa hneď nerieši, iba mäkko prikrýva zatiaľ skoro neutrálnym, metaforicky zjemneným výrazom *inovať* (s obrazným *prišla*) skrývajúcim v sebe synestetické vyznenie vizuálno-taktilného vzťahu (biela farba – chlad, krehkosť). Ďalší text (až po *prišla za bieleho dňa*) „odsúva" riešenie všeobecnejším vyjadrením, opretým o skúsenostné *veď vieme* a o zhrnujúce *hocikde, hocikedy* a *hocikomu.* Výrazný je tu princíp kontrastu:

najparádnejší, pekný, krásny, v nádhere – vyšedivených, matne, diskrétny, nevtieral sa; o polnoci – za bieleho dňa. Významovo „dvojmocné" pomenovanie *závoj* je spolu s metaforickým synonymom *inovať* ústredným motivickým prvkom v tejto textovej pasáži, ktorým si autor pripravuje záverečné riešenie. Postupuje pritom negovaním prirodzeného, očakávaného, prediktabilného „výskytu" metaforického obrazu inovate/závoja pokračujúcim v zužovaní priestoru až k detailu, teda pohybom od všeobecného k jednotlivému v pôsobivej metonymii: *chalupa > strecha > prah; chyža > Julina tvár > čelo > privreté oči > biele pery > Julin biely úsmev* (zdá sa, že metafora je tu viac v službe gnómického a metonymia aktuálneho pásma textu). Variantné a invariantné je však poprestýkané; vo „všeobecnejších" častiach je náznak „sprítomnenia" (časová príslovka *teraz: pekný je závoj na vyšedivených lúkach, ale t e r a z sa nerozložila po rovinách...; ale t e r a z neovil brezový prút*), v jednotlivom, skonkrétnenom, detailizovanom sa synekdochicky stvárňuje celostné. V pohybe medzi jednotlivým a všeobecným dôležitý zástoj patrí už spomínanej negácii, ktorá rozširuje tenzívne pásmo textu; popieraním častého, prirodzeného, pravidelného, ustáleného, skúsenostne vymedzeného, predvídateľného (teda všeobecného) sa autor „z opačnej strany", teda kontrastne (ak chceme, „lyricky") dostáva k neopakovateľnému, špecifickému, čím zvyšuje neočakávanosť, a teda aj pôsobivosť obrazu. Epická niť príbehu sa pretkáva lyrickým aj na úrovni formy: text má výrečné znaky syntakticko-konštrukčného, lexikálno-motivického a zvukovo-rytmického paralelizmu.

Jednota „gnómického" a „aktuálneho" sa v Hronského próze prejavuje v súčinnosti zákona, tradície, pravidelnosti, usporiadanosti, nemennosti, predvídateľnosti, roľníckeho archetypu (skica) a zmeny, variácie, arytmie, inovácie, improvizácie, neopakovateľnosti, pastierskeho archetypu (kolorovanie).

Hronského skica („gnómické") je osudová vráska vrytá do tváre času a priestoru človeka-milióna, jej kolorovanie („aktuálne") je „zmäkčenie" osudovej mučivosti, „zaoblievanie" hrán neúprosnosti údelu a jeho zmysluplné prekonávanie. Skica je – zdanlivo paradoxne – aj „predznamenávanie", kolorovanie, precitnutie z očakávania, „skonkrétnenie" a poznanie, ktoré je „ľahšie" ako predtucha či obava z nej.

J. C. Hronského by sme mohli (na pozadí vyznenia vzťahu invariantného a variantného v jeho texte) charakterizovať ako syntetizujúceho prozaika – majstra skice a jej kolorovania.

Protiklad, o ktorom sme uvažovali, je v jazyku, a teda aj v slovesnom umeleckom texte „všadeprítomný"; v tvorbe J. Cígera Hronského má však svojrázne, neopakovateľné, dominantné vyznenie.

Filozofická fakulta UPJŠ
Ul. 17. novembra č. 1, Prešov

LITERATÚRA

HRONSKÝ, J. C.: Jozef Mak. Bratislava, Tatran 1966. 238 s.
KRUŽLIAK, I.: Domov bol jeho vesmírom (Na 10. výročie smrti J. C. Hronského, 23. II. 1896 - 13. VII. 1960). Most, *17*, 1970, s. 1-10.
MATUŠKA, A.: J. C. Hronský. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970. 233 s.
MIKO, F.: Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 293 s.
PATÁKOVÁ, M.: Prítomnosť autorského subjektu v Hronského próze. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 17-26.
ŠTEVČEK, J.: Lyrizovaná próza. Bratislava, Tatran 1973. 289 s.
ŠTEVČEK, J.: Dejiny slovenského románu. Bratislava, Tatran 1989. 623 s.

Pohľad na vývinovú etapu spisovnej slovenčiny cez jazyk J. C. Hronského

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Otázka periodizácie spisovného jazyka naposledy oživla okolo roku 1968. Bolo to zákonité, lebo jazyk je veľmi tesne spätý so spoločensko-politickými udalosťami. Kompletný pohľad na vývin spisovného jazyka po r. 1918 vtedy podal Jozef Ružička v knihe *Spisovná slovenčina v Československu* (1970). Táto vyše dvadsať rokov obchádzaná knižka by si pre svoju prenikavú a aj predvídavú analýzu daného obdobia zaslúžila, aby sa stala v súčasnosti učebnicou novších dejín slovenčiny. A hoci autor bol neskôr politicky donútený zmeniť medzník vo vývine spisovného jazyka (citlivé obdobie okolo r. 1940), jeho hodnotenie obdobia po r. 1918 sa ukazuje ako reálne a zodpovedajúce skutočnému stavu aj z dnešného, politickým tlakom neovplyvňovaného pohľadu. J. Ružička v novších dejinách spisovného jazyka (po r. 1918) vyčleňuje dve relatívne odlišné etapy: medzivojnové obdobie v 20. a 30. rokoch a súčasné obdobie v najužšom zmysle slova - 40. až 60. roky. Pravdaže, k súčasnému obdobiu dnes už musíme prirátať aj 70. a 80. roky nášho storočia. K Ružičkovej periodizácii novších dejín spisovnej slovenčiny sa vraciame i preto, že v tom čase sa jednotlivé etapy nestihli podoprieť podrobnejšími analýzami konkrétnych literárnych diel, ktoré najzreteľnejšie odzrkadľujú stav v období svojho vzniku. Takáto analýza je však stále aktuálna, ba naopak, pri väčšom časovom odstupe môže priniesť ešte plastickejší obraz jazykového vývinu.

Za predmet sondy do medzivojnového obdobia sme si vybrali knižky J. C. Hronského ako jedného z vrcholných predstaviteľov prózy tohto obdobia: poviedky *Tomčíkovci* (1941, 1. vyd. 1933) a román *Pisár Gráč* (1940). Prózy z 30. rokov si volíme preto, že toto desaťročie je zavŕšením staršieho úseku jazykového vývinu a že práve na ňom môžeme demonštrovať jemné rozhraničenie od etapy súčasnej slovenčiny posledných päťdesiatich rokov.

Tridsiate roky sú z jazykového hľadiska poznačené dvoma prúdmi: vládny, centralistický prúd sa prikláňa k zbližovaniu s češtinou, pričom mu oporou boli čechoslovakistické *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931; druhý prúd predstavovalo edičné centrum Matice slovenskej, ktoré sa usilovalo presadzovať matičný úzus pestovaný v časopise *Slovenská reč*, v *Národných novinách* a matičných publikáciách. Práve týmto prúdom pokračuje vývin slovenčiny (s väčšími alebo menšími výkyvmi) až dodnes. V spomínanom období sa odôvodnene dával veľký dôraz na spätosť spisovného jazyka s nárečiami, hoci miestami (najmä v beletrii) sa táto tendencia až preexponúvala. Nás z tohto obdobia zaujíma literatúra bez folklorizujúcich úsilí, teda taká, v ktorej sa jazyk využíval ako komunikačný prostriedok súčasného moderného (najmä mestského) človeka.

Hronského román z mestského prostredia *Pisár Gráč* (ďalej G) je rozprávaním človeka, ktorý po skúsenostiach z prvej svetovej vojny vidí svet bez ilúzií a dianie okolo seba vníma priam v grotesknej polohe. Jazyk románu je vedome oslobodený od folklorizujúcich prvkov. Dokladom toho je aj meno hlavnej hrdinky – *Jana*, ktoré sa v 30. rokoch v ľudovom prostredí ešte nepoužívalo. Rozšírené bolo iba v nemeckej podobe *Johanna* (z lat. *Joanna*). Je pozoruhodné, že toto meno už *Slovník slovenského jazyka VI* (s. 137) z r. 1968 uvádza ako zastarané (*Johana*, -y ž. zastar. = *Jana*) a novšia príručka *Meno pre naše dieťa* od autorov M. Majtána a M. Považaja (1985) ho vôbec neuvádza.

Poviedky zo zbierky *Tomčíkovci* (ďalej T) čerpajú zo zážitkov z autorovej mladosti a sú často ladené humorne. Obidve diela sú ukážkou mestskej reči 30. rokov, a preto sú zaujímavým východiskom na porovnanie so súčasným jazykom.

Azda najvýraznejšie archaizujúce prvky v obidvoch prózach sa odrážajú v skladbe. Medzi ne patrí používanie záporového genitívu: *Mala práve tisíc chutí zavolať, že ani jednej pomoci neprijíma.* (T, 167) – *Prečo osmeľujete sa takto ďaleko? – počula nad hlavou, hoci bieleho člna už nevidela celkom jasne.* (T, 167) – *Stúpal opatrne, aby nebolo čuť kroka.* (T, 193) – *Šiat nezobliekal.* (T, 194) – *Poobzeral som sa, zadivil sa, ale tak bolo, nemal som tam svojej batožiny.* (T, 277) – V súčasnej slovenčine sa v takýchto prípadoch používa výlučne akuzatív. Používanie genitívu dnes ustúpilo aj pri slovesách s cieľovým alebo dotykovým významom: *Ozaj hanba! Zmäknúť a všímať si čerstvého snehu.* (T, 285) – Hronský bezprízнakovo používa rozličné konštrukcie s infinitívom, ktoré sa dnes neopodstatnene obchádzajú, napr. konštrukciu slovesa *byť* s neurčitkom na vyjadrenie modálneho významu potreby alebo konštrukciu príslovky *dosť* s neurčitkom s modálnym významom: *Bolo by vstať, zobrať všetky do zamatu viazané knihy, položiť na vatru, potom umrieť...* (T, 195) – *Horúčava ubíja a každému dosť starať sa o seba, a za svet nie o cudzie veci.* (T, 171) – Nezvyčajne pôsobí využitie osobného

slovesa *vzdychať* v jednočlennej vetnej konštrukcii s významom dispozície konať dej: *Pozerala aj za tebou a tebe sa od toho veľmi vzdychalo, i čkalo...* (G, 109) – Naproti tomu dnes bežné neosobné sloveso *odľahnúť* Hronský používa v dvojčlennej vetnej konštrukcii. *Odľahne to človeku, odľahne, keď sa trochu pozhovára.* (G, 20) – V súčasnom jazyku je zriedkavý dôsledkový význam spojky *že: Prasce i s vrecom ustavične gúľali sa po spodku vozíka, že musel som držať vrece, aby mi svetom neušlo.* (T, 25)

Veľmi nápadným znakom analyzovaných próz je odlišné postavenie enklitík (príkloniek) oproti súčasnému jazyku. Vyplývalo to z ustáleného matičného kánonu, hoci vývin v tejto veci šiel iným smerom. Dôsledné je predovšetkým postavenie sloviec *sa, si* za zvratnými slovesami, resp. aspoň za časťou zloženého tvaru: *Jožko bude sa veľmi tešiť.* (T, 133) – *Kútiky úst vykrivili sa mu dohora.* (G, 113) – *Chytil sa stolárčiny, robil stoly obyčajné o štyroch nohách. A ešte aké prišli, aké vymyslel si sám.* (T, 7) – Ako príznakové pôsobí aj umiestnenie ďalších kontextových slov ako *by, ho, vám, som, sme* atď. oproti súčasnému úzu, ako ho opisuje J. Mistrík (1966, s. 148). Príklady: *Z nového miesta prvú obrázkovú kartu poslal by mne.* (T, 152) – *Od tých čias nenávidím šípové ruže a vďačne obrátim sa inou stranou, ak mali by sme sa stretnúť.* (T, 143) – *...ale veľmi budem vám povďačný.* (T, 148) – Rozdiely oproti súčasnému jazyku vystupujú aj pri slovoslede slovesa vo vedľajších vetách: [Pes] *nemohol pochopiť, prečo som ho zbil, keďže nezbil som ho ešte nikdy.* (T, 119) – *Musel som sa čudovať, že ma tento človek pozná, hoci ja som ho nevidel ešte v živote.* (T, 116) – Na starší stav spisovného jazyka – hoci pomerne zriedkavo – poukazuje aj používanie postponovaného prívlastku: *Vystúpil z klubu esperantského.* (T, 154) – *Vstal, podišiel a na jednej polici vyhrabal krčahy strieborné.* (T, 211) – *Hanba je vyznať, že mi pred dverami Melaninými takéto maličkosti prichodili na um.* (T, 142) – *...prísne zadívala sa na všetky ženské z ulice tejto.* (T, 135)

Do oblasti príznakového slovosledu patrí aj postavenie záporovej morfémy *nie* za pomocným sponovým slovesom a pred mennou časťou zloženého prísudku. Takéto postavenie záporovej morfémy sa dnes pokladá za prostriedok hovorového štýlu (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 471). Príklady: *Veď som ja ty, len som už nie Jožko, ale pisár Gráč!* (G, 72) – *To sú už nie veci do dnešného moderného a pohodlnejšieho života.* (G, 31) – *A keď je pani Jana nie v obchode, tak sú zákazníci mrzutí.* (G, 19) – *A voľby sú tam u vás nie?* (G, 20) – Podobnú štylistickú platnosť má využívanie záporových slov *nič* a *ani* v takýchto vetách: *Tam je ešte nič.* (G, 81) – *Napísal by som otcovi, že veru mi je ani parom.* (G, 125) – *Smrdí, ale žije! Nič mu je!* (G, 177)

Odchýlky od súčasného jazyka v tvarovej rovine sú u Hronského zanedbateľné a niektoré z nich možno azda prirátať aj k obyčajným korektorským chybám. Príklady: *my sme voličia* (G, 20), *Jana sa delikátnejšie*

smieva (G, 37), *mnoho drobných histórok* (G, 51), *nejaké ideále* (G, 74), *s takými ulízanci* (G, 73).

Keď si v Hronského prózach všímame slovotvorbu, prichodí nám iba ľutovať, ako súčasná jazyková prax opúšťa mnohé, slovenčine bytostne vlastné slovotvorné postupy, napr. pri tvorení opakovacích a niektorých predponových slovies, vzťahových adjektív a pod. Ukážky: *To ju vtedy zloba začínala posadúvať a odvrkúvať začala ľuďom dobrým i zlým.* (G, 94) – *Anča, nevyčakúvaj!* (G, 94) – *A ten satan to všetko napriprával!* (G, 146) – *U Tomašovičov peráva iba slúžka...* (G, 233) – *Svoje dávno preštudentčil.* (G, 140) – *...trpčíš* [mi] *život;* (G, 146) – [Zápachy] *vychodili z drobných kuchýň.* (T, 162) – *Zato, keď som odchodil, nekonal som to len ja sám.* (T, 162) – *Jožko Vŕba potom nazlosti ma trošku, napokon sme sa však vymerili.* (T, 125) – *Darmo sa chcela prevládať, rumenec jednako pofarbil jej tvár.* (T, 178) – *Toho smiechu, výsmechu som sa už bál, lebo by som sa nebol prevládal a bola by sa stala hrozná vec.* (G, 45) – *Nápoj ho ovládze, pomúti mu hlavu.* (T, 193) – *Chcelo sa mu zurážať Horniansketo.* (T, 273) – *...strážnik by zdobrel, zmiloval by sa...* (T, 280) – *Hľa, tu mám jeho firmový list...* (G, 22) – V porovnaní so súčasným úzom autor častejšie využíva slovesnú predponu *pri-* (vo význame *za-*): *do komôrky pritvoriť* (T, 200), *zabudnúť primknúť* (T, 201), *pridriemnuť* (T, 254).

Na starší stav spisovného jazyka zreteľne poukazujú tvary ako *zišlé pondusy na hodinách* (T, 282), *uhaslé svetlá* (T, 279), *diablom posadlý väzeň* (T, 202), *kúpalište* (T, 176), *žartovlivý* (G, 108), *teheleň* (G, 106). Staršia, vlastne neadekvátna kodifikácia Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 a vôbec rozkolísanosť vo výslovnosti sa odráža v slovách *monolog* (T, 160), *psycholog* (G, 112), *bližný* (T, 197), *klavírista* (G, 105), *galeria* (G, 74), *reskirovať* (G, 109).

Je len prirodzené, že pohyb v jazyku za väčší časový úsek (v našom prípade vyše päťdesiatročný) sa najzreteľnejšie odráža v slovnej zásobe. Aj v Hronského prózach nachádza dnešný čitateľ prvky, ktoré z jazyka celkom vypadli, pretože zanikli príslušné reálie, ďalej sa stretá s lexikálnymi jednotkami, ktoré postupne vytlačili novšie slová (často ide o náhradu slov cudzieho pôvodu) a napokon z Hronského próz zavanú i také výrazy, ktoré aj s odstupom času zaujmú sviežosťou, výstižnosťou spôsobu pomenovania, hoci napriek ich kladným črtám bol k nim čas nemilosrdný. Celkove možno konštatovať, že iba výnimočne sa vyskytuje slovo alebo slovné spojenie, ktorému by dnešný čitateľ neporozumel. Ako príklad možno uviesť pomenovanie *slúžnovský úrad* (G, 133), ktoré zodpovedá politickému členeniu uhorskej štátnej správy. Zo súčasnej bežnej slovnej zásoby vypadlo sloveso *sekvestrovať* (vziať do úradnej správy), ktoré ešte bez štylistického označenia uvádza *Slovník slovenského jazyka IV* (1964, s. 54) a ktoré neutrálne používa i Hronský: *Môže sa stať, že pri najbližšej príležitosti nám stolík sekvestruje.*

(G, 104) – Dnes sa v právnickom jazyku vžilo sloveso *obstavit'*. Preukazne zastaranými sa dnes javia takéto výrazy: *urlaub* (G, 119) oproti *(vojenská) dovolenka; rádioaparát* (G, 31), *sadnút' za tafel'* (T, 10), t. j. za dlhý stôl, *premuštrovat' od hlavy až po päty* (T, 37), t. j. premerat'..., *matúrové svedectvá* (T, 152), t. j. maturitné vysvedčenia, *persóna* (G, 54), t. j. osoba, *magazín* (T, 153) vo význame „obchod", *nakúpit' náradia do kuchyne a do izby* (T, 159) vo význame „nábytok", *riadne sprisahaná žena* (G, 120) vo význame „zosobášená", *biliardovat' sa* (G, 53; T, 153) oproti v súčasnosti bežnejšiemu *hrat' biliard, rechnungy robit' zo všetkého* (G, 110) vo význame „účtovat'". Zastarali i slovesá *zbudnút'* (T, 120; G, 67), *pozbúdat'* (T 290) oproti *ostat', zvýšit', pozostat', pozvyšovat', cele* (T, 201) oproti *celkom, úplne*. Z hľadiska vývinu lexiky je zaujímavá skupina slov, ktoré síce zastarali, ale po čase sa opäť oživujú ako účinné, štylisticky pôsobivé (expresívne, štylizovane hovorové a pod.) výrazové prostriedky. V Hronského čase však expresívny náboj nemali: *Kde ideme, pán nadporučík? – oslovil som ho, lebo nám dosial' podl'a f o r š r i f t u nikto nepovedal, na aký front ideme* (G, 129) – *Otec mi písal: Dozvedeli sme sa, že si ranený, ale š p i t á l, v ktorom ležíš, je tak d'aleko, že mi ani na mestskom dome nevedeli povedat', kde je ten špitál.* (G, 118) – *Michal bol nešikovný, že na tieto položky nepamätal, a keď g a l i b u zbadal, bolo neskoro.* (G, 153) – *Vel'mi l'utujem, že som musel mlčat', aj p e k n e o d p y t u j e m toho chudobného majora,... no dnes mu už nič nepomôžem.* (G, 84) – *...z a r a t u j e sa i vážnosť, úcta, dôstojnosť i rozum.* (G, 49) – *Rovniakov Karol bol doma na u r l a u b e a už je oficierom.* (G, 119) – *A namýšľala si, že na b o r g kupovať pančuchy je nedôstojná vec.* (G, 104)

V Hronského jazyku je pozoruhodné využívanie slovotvorných postupov pri tvorení niektorých typov slovies, ktoré treba azda viac pripísať autorovej tvorivosti ako skutočnému úzu: *Začal som cirkusovat'*. (G, 88; = robiť cirkus) – *Aj sa vit'úzi, akoby by nič...* (G, 108; = správa sa ako vit'úz) – *...kapitán v zálohe, vojak, ale musím civilovat'* (G, 169; = ísť do civilu) – *... osvojil som si reč, čo nám podplukovník rečňoval na kasárenskom dvore...* (G, 83; = držal reč) – *Konduktor je starý pán, vojna ho z penzie povolala konduktorovat'.* (G, 126)

Z Hronského lexiky ešte ostáva spomenúť slová úzko späté s ľudovou rečou, ktoré sú použité v nepríznakovom kontexte; v dnešnej reči by, pravdaže, pôsobili príznakovo: *črvočit'* (T, 195; = rozožierať), *dochápat' sa* (T, 151; = dovtípiť sa), *prevládat'* (T, 194; = premôcť), *prístojnejší* (G, 56; = vhodnejší, primeranejší), *vymerit' sa* (G, 56, 201; = pomeriť sa, zmieriť sa), *vymudrovat'* (G, 206; = vymyslieť, vyšpekulovať), *vytešený* (G, 23, 131; = natešený), *osvetliet'* (T, 173 = zmodrieť, obelasieť), *ist' do škody* (T, 32; = vyjsť navnivoč) atď. Aj týmito prostriedkami sa dosahuje spojenie tradičného a moderného, naplňa sa Hronského typická črta „dvojjedinosti" (Matuška, 1970).

Keďže naším zámerom bolo všimnúť si texty z hľadiska vývinu spisovnej slovenčiny, nemôžeme zároveň obsiahnuť dimenziu umeleckého využívania prostriedkov. Z bohatej rozvitosti a pôsobivosti tejto dimenzie naznačíme aspoň krátke ukážky. Autor majstrovsky využíva originálny frazeologický fond slovenčiny: ...*cestujem do opravdivého raja, kde budú nám t r i s v e t y a kde sa už nič ani žiadať nedá.* (T, 75) – *A ono* [dieťa] *od malička malo s t o r o z u m o v.* (T, 84) – *Ale pri tom dlhom putovaní zmúdrel som o s t o r o k o v.* (G, 112) – *Vyšťahoval sa vyše dediny, m e d z i t i c h ý c h.* (T, 147; = zomrel) – Hronský je majstrom prirovnaní: *Vlny – a k o v e ľ k í m i l e n c i – doháňajú sa, objímajú...* (T, 165) – *Tak mu tečú myšlienky a k o v o d a v p o t o k u: od hocikiaľ a hocikde.* (G, 76) – *Kamarát, keď žena plače, to je a k o k e d ' r u ž a o p a d á v a. Pokropí toho, kto si podloží dlaň, a striasa lupene, aby mohla kvitnúť znova.* (G, 79) – K autorovým pôsobivým prostriedkom patrí narábanie so synonymami. Výraz neopakuje, ale ho obmieňa, využívajúc pritom slovotvorné možnosti slovenčiny a jej výrazovú rozmanitosť. A tak v jednej vete alebo v krátkych textových úsekoch plynú celé synonymické rady: *ubiť, zbiť, dobiť; zabiť, zahlušiť, zastreliť; skonať, zabiť sa, umrieť; knísať, opálať; hútať, špekulovať, mudrovať; prekacovať, prevaľovať; vyhrešiť, vykrstiť.* Jemnosťou významových posunov synoným, ich zvukovou rozmanitosťou dosahuje nevšednú výrazovú pôsobivosť: *Čudný voz to bol, i kôň všelijaký, i pohonič zvláštny a fúra na voze celkom podozrivá.* (T, 116)

Jazykový rozbor reprezentatívnych textov z 30. rokov, akými Hronského prózy *Pisár Gráč* a *Tomčíkovci* nesporne sú, ukazuje, že spisovná slovenčina pred 50–60 rokmi bola moderným, vnútorne členeným dorozumievacím útvarom, odlišujúcim sa od súčasného spisovného jazyka iba prirodzenou hranicou, ktorú v takom časovom úseku stavia čas a vývinom zmenené spoločenské podmienky. Táto hranica vedie – ako ukazuje naša analýza – všetkými jazykovými rovinami, no zároveň je taká jemná, neostrá, že v kontexte celého diela (resp. obidvoch analyzovaných próz) je len zľahka pozorovateľná. Rozdiely markantnejšie vystupujú iba v zhrnutí odlišných prvkov, ako sme ich tu predstavili.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

HRONSKÝ, J. C.: Pisár Gráč. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1940. 221 s.
HRONSKÝ, J. C.: Tomčíkovci. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1941. 292 s.
MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M.: Meno pre naše dieťa. 2. vyd. Bratislava, Obzor 1985. 200 s.
MATUŠKA, A.: J. C. Hronský. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970. 238 s.

MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 276 s.
Morfológia slovenského jazyka. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. Praha, Matica slovenská 1931. 364 s.
RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970. 256 s.
Slovník slovenského jazyka IV, VI. Red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, 1968.

DISKUSIE

O pôvode názvu Kocúrkovo

LADISLAV DVONČ

Názov *Kocúrkovo* je u nás všeobecne známy. Zaznamenáva sa aj v našich lexikografických dielach. V Slovníku slovenského jazyka (1. diel, 1959, s. 712) sa uvádza vo význame „rozprávková obec so smiešne zaostalými, hlúpymi, malomeštiackymi obyvateľmi, symbol malomeštiackych pomerov", v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 156) stručnejšie a výstižnejšie ako „vymyslené mestečko so zaostalými, obmedzenými obyvateľmi".

O názve *Kocúrkovo* písal najprv M. Majtán (1971, s. 217–219). Autor hovorí o tom, že Chalupkovou klasickou veselohrou *Kocúrkovo alebo Len aby sme v hanbe nezostali,* ktorá prvý raz vyšla v Levoči v roku 1830 (po česky pod názvom *Kocourkovo anebo Jen abychom v hanbě nezůstali*) vošiel do slovenského vedomia nový pojem a do slovenčiny nové slová *Kocúrkovo, Kocúrkovan, kocúrkovský, kocúrkovčina.* Podľa M. Majtána je zaujímavé, že aj v češtine majú slová *Kocourkov, kocourkovský, kocourkovština* taký istý význam ako príslušné slovenské výrazy. V slovenčine sa vlastné meno *Kocúrkovo* apelativizovalo, vzniklo slovo *kocúrkovo.* Podobne aj v češtine z vlastného mena *Kocourkov* vzniklo apelatívum *kocourkov.*

Pôvodom názvu *Kocúrkovo* sa zaoberal J. V. Ormis (1974, s. 87–89). Autor k informáciám, ktoré uvádza M. Majtán, pripomína, že v českej literatúre je názov *Kocourkov* (maskulínum, slovenský názov je neutrum) ešte skorší, lebo Lindove *Pražské noviny* a *Rozličnosti* už od roku 1827 prinášali satirické správy a dojmy z Kocourkova. Pretože nie je dokázané, píše autor ďalej, že by bol tvorca slovenského Kocúrkova vedel o skoršom českom výraze *Kocourkov,* český názov *Kocourkov* iba registruje.

J. Chalupka mal podľa autora cit pre tvorenie miestnych názvov, čo vidno aj z jeho románu Bendeguz z r. 1841. V rade iných miestnych názvov stretávame sa u J. Chalupku aj s miestnym názvom báčanskej obce *Kucura,* no tento

názov spomína už v prozaickom Kocúrkove z r. 1836. J. Chalupka o názve vzdialenej báčanskej obce Kucury sa dozvedel od P. Makónyiho, ktorý bol spolu s J. Chalupkom r. 1824 vysvätený za kňaza a po prvých vychovávateľských rokoch prijal miesto na nemeckej fare v Kucure v Báčke. Názov *Kucura* sa J. Chalupkovi zapáčil a tu treba podľa J. V. Ormisa hľadať aj základ pomenovania *Kocúrkovo.* Dôležitý je podľa J. V. Ormisa najmä spôsob, ako spomína J. Chalupka Kucuru v prozaickom Kocúrkove, keď naraz každý chcel byť Kocúrkovanom; hlásil sa jeden z Bieleho Potoka, iný z Lačatína, „z Bečkereku, z Kucury (jakoby Kucura a Kocourkovo byly pan brat a pani sestra)". Tu J. Chalupka zjavne dáva do súvislosti názov *Kucura* a názov *Kocúrkovo.* To, že prvým popudom na utvorenie názvu *Kocúrkovo* bola báčanská *Kucura,* možno si podľa J. V. Ormisa vysvetliť z Chalupkovho okolia. Na Slovensku sú miestne názvy *Medvedzie, Srňacie, Kocurice,* v niekdajšom Breznianskom okrese (kde J. Chalupka pôsobil) *Bravacô* (od r. 1957 *Bravăcovo*), najmä však *Bujakovo.* Podobu *Bujakovo* mohol Chalupka využiť ako dobrý vzor pri utvorení budúceho preslávenéhо Kocúrkova. Pretože by však číre *Kocúrovo* (Slovákom bližšie ako *Kucúrovo*) nebolo znelo tak dobre, bolo ho treba trochu zjemniť. To J. Chalupka docielil vložením hlásky *k,* ktorá sformovala nový názov ako deminutívum. Podľa J. V. Ormisa bolo to vhodné aj z čisto vecných dôvodov: obyvatelia slovenskej Abdéry, takí veľkí vo svojich očiach, sú v skutočnosti veľmi malí a smiešni. Pretože nie sú Kocúrovania, ale iba Kocúrkovania, tak sa ich bydlisko stalo Kocúrkovom. Podľa J. V. Ormisa názov *Kocúrkovo* nemožno dávať do súvisu s menom zvieraťa, lebo kocúr nemá také vlastnosti (a to ani v rozprávkach a bájkach), aké mali slovenskí Abdérania a aké zatracoval pri nich tvorca názvu Kocúrkovo.

Podľa nášho názoru v článku J. V. Ormisa sú mnohé správne zistenia. Ormisov výklad vzniku názvu *Kocúrkovo* treba však pokladať za nanajvýš nepravdepodobný.

Za správne možno pokladať tvrdenie J. V. Ormisa, že J. Chalupka dobre poznal názov báčanskej obce Kucury a že tento názov pri rozličných príležitostiach vo svojich dielach výslovne spomínal alebo robil narážky na tento názov. To, že prvým popudom na utvorenie názvu *Kocúrkovo* bola *Kucura,* možno vysvetliť z Chalupkovho okolia. J. V. Ormis spomína názvy *Medvedzie, Srňacie, Kocurice, Bravacô,* najmä však *Bujakovo,* ktoré J. Chalupka bezprostredne poznal v čase svojho pôsobenia v Brezne. Vo všetkých týchto prípadoch ide o názvy obcí, ktoré majú súvislosť s pomenovaniami zvierat. Ak teda na utvorenie názvu *Kocúrkovo* prvým popudom bola *Kucura* a použitie tohto názvu možno opriet' o miestne názvy, ktoré súvisia s pomenovaniami zvierat, je zrejmé, že pre J. Chalupku mohol byť názov *Kucura* východiskom práve preto, že šlo o pomenovanie zvieraťa alebo že pripomínalo pomenovanie zvieraťa. Potom však neobstojí tvrdenie J. V. Ormisa, že názov *Kocúrkovo* nijako nemožno dávať do súvisu s pomenovaním *kocúr.* Všimni-

me si, že medzi názvami, ktoré J. V. Ormis uvádza v súvise s tým, čo bolo popudom na utvorenie názvu *Kocúrkovo* (okrem báčanskej Kucury), je názov *Kocurice,* pri ktorom každý bežný používateľ jazyka, nech by bol pôvod tohto názvu akýkoľvek, pociťuje vzťah k pomenovaniu *kocúr.*

Názvom ľudského sídla sa stáva aj vecné označenie, akými sú aj tzv. prírodné pomenovania, a to podľa vôd, terénnych tvarov, podľa druhu pôdy, podľa klimatických pomerov, podľa rastlinstva, podľa živočíšstva alebo podľa relatívnej polohy (Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982, s. 33). Tak ako existujú skutočné názvy obcí podľa živočíchov, mohol sa utvoriť aj názov na označenie vymysleného mesta. V prípade vzniku domáceho pomenovania vymysleného mesta môže teda ísť o využitie istého typu názvov obcí ako vzoru alebo modelu.

Všimnime si ďalšiu časť výkladu J. V. Ormisa. J. Chalupka, ako sme uviedli, vyšiel podľa neho z názvu *Kucura.* Pretože by číre *Kocúrovo,* ktoré je podľa autora bližšie Slovákom ako *Kucúrovo,* nebolo znelo tak dobre, vznikla „zjemnená" podoba *Kocúrkovo.* Ak však vychádzame z názvu *Kucura* a k nemu po odtrhnutí tvarotvornej prípony pripojíme slovotvornú príponu, nedostaneme podobu *Kucúrovo* s dlhým *ú,* ale podobu *Kucurovo.* Toto dlhé *ú* dostávame jedine vtedy, ak sa názov *Kucura* dáva do súvisu so slovom *kocúr.* J. V. Ormis neobjasňuje ani použitie podoby *Kocúrovo* ako jedného stupňa pri utvorení konečnej podoby *Kocúrkovo.* Ak J. Chalupka použil namiesto derivátu *Kucurovo* (alebo *Kucúrovo,* ako o tom hovorí J. V. Ormis) pri formovaní konečnej podoby názvu vymysleného mestečka podobu *Kocúrovo,* urobil to tak zrejme iba preto, aby názov dal do súvisu so slovom *kocúr.* Jedine slovo *kocúr* má v prvej slabike samohlásku *o* a v druhej slabike samohlásku *ú.* J. Chalupka sa však údajne neuspokojil s podobou *Kocúrovo,* ale ju zjemnil. Celý tento výklad vzniku názvu *Kocúrkovo* je veľmi komplikovaný a vyvoláva rad otázok a pochybností.

Podľa nášho názoru možno podať jednoduchší výklad vzniku slovenského názvu *Kocúrkovo.* Vyššie sme spomenuli konštatáciu M. Majtána, že v češtine majú slová *Kocourkov, kocourkovský* a *kocourkovština* taký istý význam ako slovenské výrazy *Kocúrkovo, kocúrkovský* a *kocúrkovčina.* Sám J. V. Ormis hovorí o tom, že v slovenskej literatúre je udomácnený názov *Kocúrkovo* (v pôvodnej podobe *Kocourkovo*) od roku 1830, keď vyšla Chalupkova divadelná hra *Kocúrkovo,* a že v českej literatúre je názov *Kocourkov* (podoba na *-ov* ako maskulínum) ešte skorší. J. V. Ormis hovorí, že nie je dokázané, že by bol tvorca slovenského Kocúrkova vedel o skoršom českom výraze *Kocourkov* z r. 1827, 1828 alebo 1829. J. Chalupka vedel dobre po česky a aj svoju veselohru z roku 1830 vydal v češtine. Nepochybujeme o tom, že dobre poznal vtedajšiu českú literatúru. Nemohol mu ujsť v českej literatúre názov *Kocourkov* ako český pendant názvu *Abdéra* (podľa J. V. Ormisa J. Chalupka už v Jene hodne čítaval diela nemeckého satirika Wielanda). J.

Chalupka však neprevzal celkom mechanicky podobu *Kocourkov,* ale utvoril podobu na *-ovo.* J. V. Ormis, ako sme uviedli, predpokladá, že J. Chalupka pri utvorení názvu *Kocúrkovo* mohol využiť ako dobrý vzor názov *Bujakovo* sa slovotvornou príponou *-ovo.* S týmto názorom J. V. Ormisa možno súhlasiť v tom zmysle, že J. Chalupka namiesto podoby *Kocourkov,* ktorú našiel v českej literatúre, použil podobu *Kocourkovo* analogicky podľa názvu *Bujakovo.* J. Chalupka podľa nášho názoru nie je tvorcom názvu *Kocúrkovo,* neutvoril tento názov z názvu *Kucura* cez podoby *Kucúrovo, Kocúrovo* až k definitívnej podobe *Kocúrkovo.* J. Chalupka poznal český názov *Kocourkov* s koncovým *-ov* a podobu *Kocourkovo* s koncovým *-ovo* utvoril aj na základe poznania českého názvu. Pritom sa mohol uplatniť vplyv slovenského názvu *Bujakovo.* Český názov *Kocourkov* bol pritom utvorený od zdrobneného podstatného mena *kocourek.* Do slovenčiny sa názov *Kocourkovo* prevzal v podobe *Kocúrkovo.*

Treba ešte uviesť, že v slovenčine sa v minulosti popri podobe *Kocúrkovo* stretávame aj s podobou *Kocúrkov.* Vo veselohre J. Palárika *Inkognito* sa hovorí: „Buď, čo buď, musel som teda ten slávny Kocúrkov vyhľadať." Alebo: „Ty blázon, čože sa tak trudíš, veď Kocúrkov máš všade pred nosom." (Majtán, 1971, s. 218) – Podoba *Kocúrkov* môže predstavovať poslovenčenie českej podoby *Kocourkov* s koncovým *-ov* alebo môže ísť o jej použitie podľa názvov na *-ov,* ktoré sa na Slovensku vyskytujú popri názvoch na *-ovo,* napr. *Púchov, Sabinov, Prešov.*

V súčasnej spisovnej slovenčine sa používa iba podoba *Kocúrkovo* s koncovým *-ovo.* Prípona *-ovo* v názvoch obcí je pre slovenčinu veľmi charakteristická. J. Škultéty vyslovil dokonca názor, že názvom na *-ovo* treba dávať v slovenčine prednosť pred názvami na *-ov,* lebo sú typické pre strednú slovenčinu (Dvonč, 1974, s. 281). Mohli by sme nakoniec uvažovať aj o tom, že J. Chalupka utvoril podobu *Kocourkovo* s koncovým *-ovo* nielen pod bezprostredným vplyvom názvu *Bujakovo,* ktorý veľmi dobre poznal, ale azda aj na základe poznania všetkých názvov na *-ovo,* ktoré sa používali ako názvy obcí na Slovensku.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Názov Kocúrkovo a jeho deriváty. Kultúra slova, *8,* 1974, s. 280–282.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha, Mladá fronta 1982. 375 s.
MAJTÁN, M.: Kocúrkovo, kocúrkovčina. Kultúra slova, *5,* 1971, s. 217–219.
ORMIS, J. V.: Ako vzniklo meno Kocúrkovo. Kultúra slova, *8,* 1974, s. 87–89.
Slovník slovenského jazyka. 1. diel. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 816 s.

ROZLIČNOSTI

A. Bessmertnych – od A. Bessmertnycha

Viacerí používatelia jazyka sa na nás obrátili s otázkou, či priezvisko *Bessmertnych* sa v slovenčine skloňuje alebo sa používa ako nesklonné vlastné meno. Táto otázka vyplýva z toho, že ruské priezvisko *Bessmertnych* pripomína slovenské priezviská typu *Jurových,* ktoré sú pôvodne rodinné privlastňovacie prídavné mená. V hromadných oznamovacích prostriedkoch sme vlastné meno *Bessmertnych* zaregistrovali v skloňovanej, ale aj v neskloňovanej podobe, napr.: *Rokovanie sovietskeho ministra zahraničných vecí Alexandra Bessmertnycha s jeho iráckym partnerom Tárikom Azizom...* (Verejnosť, 19. 2. 1991, s. 4). – *Doterajšie dve kolá rozhovorov amerického ministra zahraničných vecí Jamesa Bakera s jeho sovietskym partnerom Alexandrom Bessmertnychom mali vecný charakter...* (Národná obroda, 16. 3. 1991, s. 4). – *...ministrov zahraničných vecí ZSSR a USA Alexandra Bessmertnych a Jamesa Bakera...* (Práca, 16. 3. 1991, s. 3). – *...ministra zahraničných vecí Jamesa Bakera s jeho sovietskym partnerom Alexandrom Bessmertnychom...* (Pravda, 16. 3. 1991, s. 9). – *...aby so svojím kolegom Alexandrom Bessmertnychom rokoval o dvoch problémoch...* (Slovenský denník, 15. 3. 1991, s. 3). – *Stretnutie predchádzalo rokovanie so sovietskym ministrom zahraničných vecí Alexandrom Bessmertnych* (Práca, 16. 2. 1991, s. 1). – *Najvyšší soviet potvrdil 57-ročného Alexandra Bessmertnych vo funkcii ministra zahraničných vecí ZSSR* (Týždenník aktualít, *24,* 1991, č. 4, s. 2). V rozhlasových a televíznych spravodajských reláciách sme takisto zaregistrovali skloňovanú i neskloňovanú podobu vlastného mena *Bessmertnych.*

V Morfológii slovenského jazyka (MSJ) z r. 1966 (s. 123) sa hovorí, že v slovenčine je výrazná tendencia podriaďovať cudzie slová (všeobecné i vlastné) domácemu skloňovaciemu systému. Zväčša sa pritom vychádza z výslovnostnej podoby cudzích slov. Podľa zakončenia a rodu sa zaraďujú jednotlivé slová k niektorému zo skloňovacích vzorov. Neskloňujú sa predovšetkým také slová, pri ktorých pomer zakončenia a prirodzeného rodu nezodpovedá domácej skloňovacej sústave. V slovenčine sa neskloňujú napr. české priezviská *Martinů, Janů, Pavlů, Venců, Petrů* atď. L. Dvonč v Dynamike slovenskej morfológie (1984, s. 66) konštatuje, že v súčasných jazykoch – a to platí aj pre slovenčinu – je istý počet prevzatých slov, ktoré sa nezaraďujú do skloňovania. V spisovnej slovenčine sa však prejavuje podľa L. Dvonča silný adaptačný proces. Prevzaté slová sa zaraďujú do systému slovenskej gramatiky a lexiky veľmi rýchlo, a preto je v slovenčine veľmi málo nesklonných podstatných mien. Aj vlastné meno *Bessmertnych* sa v slovenčine pociťuje ako substantívum mužského rodu a zaraďuje sa do

mužského životného skloňovacieho vzoru *chlap: od Bessmertnycha, k Bessmertnychovi, pre Bessmertnycha, o Bessmertnychovi, s Bessmertnychom.* V ruštine je podoba vlastného mena *Bessmertnych* formou genitívu množného čísla prídavného mena, preto sa ako vlastné meno neskloňuje. V slovenčine sa napr. podľa vzoru *chlap* skloňuje aj vlastné meno *Černych: bez Černycha, k Černychovi, pre Černycha, na Černychovi, s Černychom.* Podľa vzoru *chlap* sa pravidelne skloňuje v slovenčine aj vlastné meno *Čerych: od Čerycha* atď.

Podľa MSJ (s. 221) v hovorovom štýle sa od vlastných mien mužského rodu tvorí príponou *-ovie* privlastňovacie prídavné meno, ktoré vyjadruje príznak príslušnosti k celej rodine; má pre všetky rody a pády tú istú príponu, napr.: *Danielovie dievka, Danielovie dom, z Danielovie stodoly.* V ľudovej reči sa rodový pôvod podľa MSJ vyjadruje výrazmi typu *od Hudcov, Janko od Krapov, Pauko od Medveďov.*

Vlastné meno *Bessmertnych* sa v slovenčine pociťuje ako substantívum mužského rodu (adaptovalo sa), preto sa v ňom prejavuje tendencia skloňovať ho podľa vzoru *chlap: od Bessmertnycha, k Bessmertnychovi, s Bessmertnychom.* Takto sa v slovenčine skloňujú aj priezviská *Černych, Čerych* a pod.

Jozef Jacko

Názvy dietky a hračka

Vybrali sme si dva názvy: *dietky* a *hračka,* aby sme ich mohli posúdiť z hľadiska jazykovej kultúry. Tieto názvy sme si všimli v dennej tlači a rozhlase. Pozrime sa na každý z nich osobitne.

Názov *dietky* nie je zdrobneninou k základnému slovu *deti.* Vyskytuje sa iba v množnom čísle. Forma *dietko* v slovenčine nejestvuje. Zdrobnená podoba k slovu *deti* je *detičky.* Vyskytuje sa tiež iba v pluráli. Zdrobnenina (deminutívum) od slova *dieťa* je *dieťatko.* Forma *dietky* sa rozšírila v spisovnom jazyku z náboženskej literatúry a tam sa dostala z češtiny. V češtine je tvar *dítky* množným číslom k expresívnemu slovu *dítko.* Slovom *dietky* sa v slovenčine vyjadruje istý kladný citový vzťah k pomenovanej skutočnosti. Niet však dôvodu na to, aby sa obchádzala domáca zdrobnená forma *detičky,* ktorá vyjadruje jednoznačne pozitívny citový prvok. Keď sa označuje (napr. v spojení *školské deti*) iba malá miera, postačí slovo *deti,* lebo už ono samo obsahuje takýto významový prvok.

Samo slovo *hračka* nie je zdrobneninou, nie je utvorené zdrobňovacou príponou *-ka,* ale príponou *-ačka.* Označuje nejaký konkrétny predmet určený na hranie. V spojení *slovná hračka* však nejde o nejaký konkrétny predmet na hranie, ale o hru so slovom čiže slovnú hru. Od slova *hra* sa v slovenčine

nepoužíva zdrobnená forma. Ako sa dostalo slovo *hračka* do spojenia *slovná hračka?* Prešlo k nám z češtiny po hláskovej adaptácii slova *hříčka* s významom „hra" (v češtine má slovo *hříčka* aj význam „predmet na hranie"). V súčasnosti sa tak zaužívalo spojenie *slovná hračka,* že sa často neuvedomuje jeho neorganická forma. Spisovatelia a publicisti s dobrým jazykovým citom spojenie *slovná hračka* nepoužívajú. Namiesto neho používajú spojenie *slovná hra. Slovná hra* je osviežujúcim štylistickým prostriedkom skúsených autorov.

Záverom možno konštatovať, že formy o ktorých sme tu hovorili, ovplyvnila čeština. Slovo *dietky* náboženské texty, v spojení *slovná hračka* sa iba hláskoslovne prispôsobila príslušná česká predloha. Namiesto nich odporúčame používať formy *deti – detičky* aj spojenie *slovná hra.*

Konštantín Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

K nedožitej sedemdesiatke Mikuláša Krippela

Dobrý redaktor vykoná v prospech kultúry spisovnej slovenčiny aspoň toľko ako dobrý učiteľ. Platí to v plnom rozsahu aj o PhDr. Mikulášovi Krippelovi (1. 12. 1921–17. 11. 1989). Hoci vyštudoval na univerzite v Bratislave filozofiu a sociológiu, predsa sa pričinil počas takmer celoživotného pôsobenia v poľnohospodárskom vydavateľstve *Oráč* (potom to bolo *Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry* a napokon *Príroda*) o najlepšiu kvalitu jazyka vydávaných publikácií. Najprv redigoval a jazykovo upravoval preložené praktické príručky, potom učebnice pre poľnohospodárske a lesnícke školy a nakoniec dvoj- a viacjazyčné encyklopedické slovníky. Svojimi dennými radami, inštruktážami a prednáškami pomáhal v otázkach správnej terminológie svojim kolegom v domácom vydavateľstve aj v iných odborných vydavateľstvách. Prednášal na školeniach prekladateľov, pôsobil ako odborný konzultant pri overovaní odborných pôdohospodárskych termínov pre *Veľký rusko-slovenský slovník,* ako aj pre *Technický slovník rusko-slovenský a slovensko-ruský* (Alfa 1984), spolupracoval pri vydaní *Slovenského botanického názvoslovia.* Zredigoval 24 ročníkov obľúbeného kalendára *Domová pokladnica,* prekladal najmä z nemčiny, poľštiny a češtiny. Zaslúžil sa o dobrú jazykovú a terminologickú úroveň dvojjazyčných slovníkov z odboru pôdohospodárstva s východiskovým jazykom nemeckým, ruským, anglickým a maďarským (zatiaľ v rukopise), encyklopedických slovníkov zo včelárstva, výživy a kŕmenia hospodárskych zvierat, poľovníctva, v rukopise

ostal slovník zo záhradkárstva a zo životného prostredia. Na vydanie čaká aj *Slovenský výkladový hydinársky slovník,* ktorý pod jeho vedením pripravil V. Malík a kol. Zúčastnil sa aj na príprave a ustálení veterinárskej terminológie v diele *Nomina anatomica veterinaria.* Aj dva významné veterinárske atlasy, prvý z topografickej anatómie hospodárskych zvierat (vydaný vo viacerých cudzích jazykoch), druhý z anatómie domácich vtákov, ale aj vysokoškolská učebnica anatómie hospodárskych zvierat prispeli jeho výraznou zásluhou ku kompletizovaniu a ustáleniu terminológie v tejto oblasti.

Organizoval za spolupráce jazykovedcov zo SAV jazykové školenia redaktorov vydavateľstva, spolupracoval s členmi terminologických komisií, ale aj s časopisom *Slovenské odborné názvoslovie,* predchodcom Kultúry slova.

Za jeho zásluhy na poli slovenskej terminológie mu patrí naša vďačná spomienka.

Konštantín Palkovič

Písma sveta

(KRUPA, V. – GENZOR, J.: Písma sveta. Bratislava, Obzor 1989. 360 s.)

Publikácia V. Krupu a J. Genzora vyšla v edícii *Malá moderná encyklopédia* vo vydavateľstve Obzor, ktoré sa už viac rokov orientuje na vydávanie základných encyklopedických diel z najrozličnejších úsekov ľudského poznania a poznávania. V tej istej edícii vyšla už predtým publikácia V. Krupu – J. Genzora – L. Drozdíka *Jazyky sveta* (Bratislava 1983, 512 s.), ktorá mala veľmi dobrý ohlas u nás aj v zahraničí. Obidve tieto publikácie môžeme pokladať za časti komplexného pohľadu na jazyky sveta v ich hovorenej aj písanej podobe.

Štruktúra publikácie *Písma sveta* ako populárno-náučného diela je jednoduchá a prehľadná už na prvý pohľad. Po úvodnej poznámke nasleduje kapitola *Písmo ako druh komunikácie,* v ktorej sa hovorí o všeobecných otázkach, a potom nasledujú časti, v ktorých sa podáva poučenie o jednotlivých písmach zoradených do dvanástich okruhov. Publikáciu uzatvára slovník frekventovaných pojmov, register písem, literatúra a poznámka o autoroch.

V úvodnej poznámke sa autori dotýkajú predovšetkým otázky, ako usporiadať poznámky o písme. V existujúcej odbornej literatúre sa uplatňuje genetické, typologické alebo teritoriálne kritérium, zvyčajne sa však všetky tri prestupujú. Autori ukazujú na nedostatky výlučnej genetickej, typologickej alebo teritoriálnej klasifikácie, vo svojej knihe sa rozhodli uplatniť všetky tri kritériá, pričom za hlavné vybrali genetické kritérium. Tento pohľad podľa autorov dominuje, je spojivom medzi jednotlivými kapitolami a súčasne zárukou aplikácie niektorých prvkov teritoriálnej klasifikácie. Autori takto

dospeli k niekoľkým základným okruhom, v ktorých sa vyskytujú konkrétne typy písma (vcelku je ich dvanásť): mezopotámsko-maloázijský okruh, egyptský okruh, západosemitský okruh, písma národov Iránu a Strednej Ázie odvodené z aramejského písma atď. Z pomenovaní okruhov sa zdá, že ide skôr o uplatnenie teritoriálneho kritéria. Písma sa predstavujú ako isté teritoriálne jednotky, čo vidieť už aj z ich pomenovaní, napr. latinské písmo, grécke, čínske, egyptské, gruzínske, etiópske písmo atď. Genetické kritérium sa zrejme prejavuje skôr v radení jednotlivých okruhov, čím sa naznačuje ich vzájomná súvislosť. Pravda, toto radenie okruhov je v publikácii lineárne (okruhy nasledujú v jednom rade za sebou), a preto sa ním nemôžu vystihnúť všetky súvislosti jednotlivých okruhov, resp. niektorých z nich medzi sebou, lebo niekedy ide nielen o vzťah jedného okruhu s iným okruhom, ale aj s viacerými inými okruhmi, resp. istého písma s viacerými inými písmami. To, že tu ide o mnohoraké vzťahy, vidieť napr. zo znázornenia vývinu písem podľa monogenetickej hypotézy (podľa I. J. Gelba), ktoré sa podáva na s. 34–35.

Čitateľsky najzaujímavejšia a najpríťažlivejšia bude zrejme časť *Písmo ako druh komunikácie,* v ktorej sa venuje pozornosť najvšeobecnejším otázkam, ako sú vzťah reči a písma, začiatky alebo vznik písma, výhody a funkcie písma, teórie o pôvode písma a veda o písme, praveké umenie a piktografia. Čo sa týka začiatkov písma, autori konštatujú, že dosiaľ nie je definitívne rozhodnutá otázka, či písmo vzniklo na jednom mieste (monogenéza) alebo na viacerých miestach (polygenéza). V tom je situácia rovnaká ako v prípade začiatkov jazyka ako dorozumievacieho prostriedku ľudí. Vznik písma dávajú autori do úzkej súvislosti s rozvojom spoločnosti. Písmo začalo vznikať ako jeden zo sprievodných znakov civilizácie najskôr v Mezopotámii a v Egypte, a to zrejme vo 4. tisícročí pred n. l., keď sa začali utvárať štátne útvary. Kým začiatky písma sa dajú vymedziť dosť presne z teritoriálneho aj časového hľadiska, začiatky vzniku jazyka sa takto vymedziť nedajú. Tu, pravda, vychádzame z bežného názoru, že jazyk, resp. akustický jazyk je prvotný, písmo je sekundárne, hoci existuje aj opačný názor (čo autori spomínajú), že písmo vzniklo skôr ako akustický jazyk. Podľa autorov akustická reč nevyhnutne jestvovala veľa desaťtisícročí bez písma, v neolite alebo v čase prechodu k eneolitu sa objavujú prvé piktografické záznamy. Nie je pritom rozriešená otázka, či piktografia predstavuje skutočné písmo alebo iba predstupeň písma či akúsi predohru ku skutočnému písmu. Podľa autorov piktografia je zrejme predohrou ku skutočnému písmu, predohrou, ktorá má veľa spoločného s pravekým umením. Ak odhliadneme od tejto otázky, ktorú azda tiež možno pokladať za „večnú", môžeme hovoriť o tom, že existuje úzka súvislosť medzi písmom a takými základnými jednotkami jazyka, ako sú slovo, slabika, morféma a hláska. Zapisujú sa celé slová, slabiky, morfémy alebo jednotlivé hlásky. Podľa autorov vývin písma sa uberal dvoma

hlavnými smermi. Čínske písmo sa postupne zmenilo na logomorfemografické, pretože základnou jednotkou čínskeho písma sa stal zápis morfémy (mohli by sme vlastne hovoriť o morfemografickom písme). Ostatné významné písma staroveku sa uberali cestou radikálnej fonetizácie. Logografické písmo postupne prerastalo do slabičného a vyústilo nakoniec do hláskového písma. Najprv pritom vzniklo vo fenickom jazyku spoluhláskové písmo, čo súvisí so štruktúrou tohto jazyka, patriaceho do semitsko-hamitskej jazykovej rodiny (nositeľom všeobecného lexikálneho významu je spoluhláskový koreň, samohlásky tento význam iba spresňujú). Všetky hlásky, a teda aj samohlásky sa začali zapisovať v gréčtine, v ktorej ako indoeurópskom jazyku samohlásky rozlišujú významy slov (sú fonologicky relevantné). Gréci pochopili nevyhnutnosť zápisu samohlások a na tento cieľ použili fenické konsonantické litery, pre ktoré gréčtina nemala zodpovedajúce spoluhlásky. Takto vzniklo úplné hláskové písmo, ktorým sa označujú všetky fonémy, čím sa uzavrel typologický vývin písma. Autori v tejto súvislosti správne pripomínajú, že so vznikom takéhoto fonografického písma vzniká potreba udržiavať súlad medzi písanou a hovorenou podobou jazyka. Pretože sa jazyk a jeho zvuková stránka vyvíjajú, píšu ďalej, musí sa modifikovať aj písaná podoba jazyka, a to prostredníctvom občasných reforiem pravopisu. Vyjadruje sa tu, ako vidíme, kladné stanovisko k pravopisným reformám, ku ktorým širšia verejnosť zaujíma neraz apriórne odmietavé stanovisko. Pretože aj v našom jazyku sa používa hláskové písmo (latinské písmo, latinka modifikovaná pre potreby nášho jazyka) a pretože náš jazyk je najmä v najnovšom období v značnom pohybe, a to vo všetkých rovinách, je nepochybné, že aj v slovenčine sú nevyhnutné isté pravopisné úpravy, reformy alebo zmeny (nech už sa takéto modifikácie nazývajú akokoľvek), aby sa dosiahol optimálny súlad medzi hovorenou a písanou podobou jazyka a písaná podoba nebola v zjavnom rozpore s hovorenou podobou jazyka. Ak sa nedodržiava potrebný súlad medzi hovorenou a písanou podobou jazyka, môže nastať rozchod medzi hovorenou a písanou podobou jazyka, ako je to dnes napríklad v angličtine, kde sa už hovorí o dvoch paralelných, len čiastočne korelujúcich kódoch, čo býva neraz predmetom ostrej kritiky. (Spomínajú sa príkre slová o anglickom pravopise, ktoré vyslovili také známe osobnosti, ako sú G. B. Shaw a M. Twain.) Podľa autorov nie je vylúčené, že aj Číňania sa pre prvky retrogresie, ktoré sú v ich písme, nakoniec vzdajú svojho znakového písma.

Formálne pravidlá (pravopis) kodifikované pre jednotlivé jazyky používajúce hláskové písmo sa podľa autorov dajú rozčleniť na niekoľko typov podľa korelácie znakov s hláskami. Podľa toho, aký princíp prevažuje, rozlišujú fonetický, fonologický a historicko-tradičný pravopis, pričom v rámci posledného typu možno ešte rozlišovať etymologický a morfologický pravopis. V spisovnej slovenčine sa v rámci výkladov o pravopise hovorí o uplatňovaní sa viacerých princípov, a to fonetického, fonologického (fonematického),

morfologického (morfematického), etymologického a historického, niekedy sa spomína aj slabičný princíp (u jednotlivých autorov sú pritom isté rozdiely vo vymedzovaní týchto princípov a v ich pomenovaniach), pričom sa konštatuje dominantné postavenie fonologického (fonematického) a morfologického (morfematického) princípu a vyzdvihuje sa potreba dôsledného uplatňovania týchto princípov.

Zaujímavé konštatácie nájde čitateľ aj v kapitole o zemepisnom rozšírení rozličných písem. Na svete sú dnes najrozšírenejšie tie písomné sústavy, ktoré vznikli na základe latinky. Spomína sa aj zemepisné rozšírenie iných grafických sústav. Najnovšie politické zmeny, ktoré nastali vo východnej Európe a sčasti v Ázii, viedli aj k zmenám pri používaní istej písomnej sústavy. Napr. v Moldavsku sa najnovšie už nepoužíva azbuka, ale latinka, ako to bolo v minulosti, v Mongolsku sa namiesto azbuky (prispôsobenej mongolčine) používa zase domáce mongolské písmo. Ide tu vlastne o návrat k starším pravopisným sústavám. Násilné zmeny sa aj v tomto prípade ukázali ako nevhodné a neprimerané. Čo sa týka ďalšieho vývinu, možno počítať s rozširovaním používania latinky na základe dobre uvážených krokov. Už sme sa zmienili o tom, že autori hovoria o tom, že sa Číňania azda nakoniec z istých príčin vzdajú svojho znakového písma (resp. tzv. logomorfemografického písma, ako sa o ňom hovorí na inom mieste tejto publikácie). O čínskom písme sa v práci hovorí, že pokusy o zavedenie latinky v Číne sú pomerne starého dáta. Roku 1958 bola úradne schválená nová čínska latinka *pchin jin c'mu* (v čínskom prepise *pinyin zimu* alebo stručnejšie iba *pinyin*), ktorá je založená na latinke používanej v angličtine. Zatiaľ sa používa len v obmedzených pomocných funkciách. V súčasnosti sa podľa všeobecne prijatej dohody v kartografických dielach, ktoré sa vydávajú v jednotlivých štátoch, uvádzajú ako oficiálne podoby práve podoby zapísané v tejto čínskej latinke.

Napokon je tu otázka, ktorej sa síce v publikácii nevenuje špeciálna pozornosť, ale je veľmi dôležitá za súčasného používania rozličných grafických sústav. Ide tu o otázku prevodu, transferu a či prepisu z jednej grafickej sústavy do inej. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 a v ďalších vydaniach (posledné z r. 1971) sa uvádzajú hlavné zásady prepisu z azbuky, ide však o zásady prepisu z azbuky používanej v ruštine, iba okrajovo aj o prepis z ukrajinčiny. V najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 sú zásady prepisu z azbuky používanej v slovanských jazykoch, ako aj zásady prepisu z gréčtiny, čínštiny, japončiny a kórejčiny. Bude to vítaná pomoc prekladateľom, žurnalistom a aj iným používateľom jazyka, ktorí nie sú si vždy istí, ako v konkrétnom prípade postupovať.

Najväčšiu časť publikácie predstavujú výklady o jednotlivých písmach, zaradených, ako sme spomenuli, do 12 okruhov. K textu, v ktorom sa podáva poučenie o niektorom písme, bývajú pripojené ukážky, mapky, prehľady a schémy.

Všetky výklady autorov sú prístupné a veľmi prehľadné a sú všeobecne zrozumiteľné. Aj z tohto hľadiska publikácia o písmach sveta nadväzuje na publikáciu o jazykoch sveta, tvorí s ňou organický celok. Cenný je aj slovník frekventovaných pojmov vyskytujúcich sa v publikácii, napr. *abeceda, abreviatúra, adaptácia písma* atď. Vážnejším záujemcom o problematiku písma je určená bohatá literatúra, v ktorej niekedy nechýba ani práca s kurióznym názvom, napr. práca G. Barthela *Konnte Adam schreiben?* (Vedel Adam písať?) z r. 1972. Zväčša ide o cudziu literatúru, sú tu mnohé české publikácie, slovenských prác tohto druhu je zatiaľ dosť málo. Práca V. Krupu a J. Genzora *Písma sveta* je veľmi vážnym a cenným prínosom do tejto literatúry, a preto ju odporúčame všetkým záujemcom o túto problematiku.

Ladislav Dvonč

Román Meno ruže v slovenčine

(ECO, U.: Meno ruže. Prel. Adriana Ferenčíková. Bratislava, Tatran 1991. 528 s.)

Nestáva sa často, aby sám autor komentoval a vysvetľoval svoje zámery, ale najmä svoju techniku či technológiu pri písaní vlastného románu. Umberto Eco, autor slávneho románu *Meno ruže* (inak popredný teoretik semiotiky), ktorý dostávame v preklade Adriany Ferenčíkovej, je tu vzácnou výnimkou. Ale zároveň je jeho komentár aj kľúčom k pochopeniu mnohých vlastností preloženého románu.

Treba tu odcitovať jednu zo základných myšlienok autora: *Vojsť do románu je ako ísť na výlet do hôr: treba chytiť správny dych a krok, inak človek podchvíľou zaostáva... V próze nie je dych vecou jednotlivých viet, ale širších syntaktických celkov, členenia udalostí. Harmónia nie je v dĺžke dychu, ale v jeho pravidelnosti* (483). Je nesporné, že aj prekladateľ musí spoločne s autorom takto vojsť do románu, musí chytiť a sledovať jeho dych a harmóniu dýchania. Ako sa to darí A. Ferenčíkovej, o tom sa možno presvedčiť napr. na opise slávneho chorálu *Sederunt principes* (389):

Prvou slabikou se sa začal pomalý a slávnostný spev niekoľkých desiatok hlasov. Ich hlboký tón zaplnil kostolné lode a poletoval nad našimi hlavami, a predsa sa zdalo, akoby vyvieral zo srdca zeme. A neprestal, ani keď ďalšie hlasy začali na túto hlbokú plynúcu líniu nadväzovať radom vokalizácií a meliziem, ďalej dominoval svojím podzemným dunením a trval toľký čas, koľký modleník potrebuje na to, aby pomaly s výrazným hlasom dvanásť ráz odrecitoval Ave Maria. A sťaby zbavené všetkej bázne, z dôvery, ktorú táto nepoddajná slabika, alegória večného trvania, prosiacim vnukla, ďalšie hlasy (najmä hlasy novicov) na tomto základe pevnom ani skala, stavali zo splývavých a subpunktovaných neum fiály, stĺpy, vežičky. A kým sa moje srdce zadúšalo slasťou, keď vibroval climacus či porrectus, roticulus či salicus, tie hlasy akoby mi vraveli, že duša (duša prosiacich aj moja, duša počúvajúceho),

neschopná uniesť presilu citu, sa v nich vylievala, aby vo vzlete sladkých zvukov vyjadrila svoju radosť, bolesť, chválu, lásku. Úporná húževnatosť tých priepastne hlbokých hlasov zatiaľ neochabovala, akoby nepriatelia a mocní tohto sveta prenasledujúci ľud boží naďalej desili svojou prítomnosťou. Až napokon túto neptúnovskú dudňavu jednej jedinej noty akoby prebil či aspoň presvedčil a prekryl alelujový jasot toho, kto sa jej protivil, a ona sa rozplynula v majestátnom a dokonalom akorde a v resupinovej neume.

Prekladateľka tu verne sleduje členenie na takty, celkový rytmus, rozvíjanie dĺžky viet, ako sa postupne melódia rozrastá do dudňavy hlasov. Samohláska *u* je tu základným zvukovým pilierom.

Už na tejto trocha dlhšej ukážke vidieť, aké problémy musela prekladateľka riešiť pri pomenúvaní stredovekých javov. Sú tu slová ako *vokalizácia, melizma, subpunktované neumy, resupinová neuma.* Pred problém pomenovania, tu len naznačený, sa prekladateľka dostáva najmä pri súpisoch (akýchsi katalógoch) spoločenských alebo umeleckých faktov. Napr. len názvy spoločenských stredovekých skupín, doslovne bánd tulákov na s. 176: *Majú svoje mená a delia sa na pluky ako démoni: hlaváči, bahniari, protomedici, pauperes verecundi, márničiari, rodinkári, križiaci, žalostivci, relikviári, zamúčenci, smetiskári, tichí blázni, rozčuchranci, lapikurkári, otrhanci a trasľavci, modlikári a obškuľovači, poberaji, ustráchanci, šarhovia, vrzúkači, padavci, nariekači a bľabotáci.* Alebo na tej istej strane: *falošní mnísi, šaľbiari, trhani a šklbani, malomocní a mrzáci, potulní predavači, vandráci, jarmoční speváci, putujúci študenti, klamárski kanari... potulní remeselníci, tkáči, kotlári, stoličkári, brusiči, košikári, murári a ešte šibenci každého zma, falošní hráči, lumpi, lotri, lapaji, naničhodníci, ničomníci, šudiari, darmošľapaji, ponevierači, povaľovači atď.* Ako vidieť, popri latinských názvoch typu *pauperes verecundi* sú tu niektoré prevzaté názvy, ale prevažujú domáce, často utvorené prekladateľkou (a treba povedať, že šťastne). Zároveň je to príklad na dobré zachytenie širokej, opisnej, takmer bezbrehej vety originálu.

Rovnaké riešenie je napr. aj pri opise portála (43): *Sú tu fauni, hermafroditi, netvory so šesťprstými rukami, sirény, hypokentauri* (azda malo byť *hipo-*, súvis s koňom), *minotauri, gorgóny, chelidry, kolubry, dvojhlavce, hydropy s rohami ako píla, leukroty, mantikory, sovy, baziliškovia, jaštery, veľryby, jašterice, chobotnice, lemory a mnoho ďalších.*

Meno ruže je v podstate historický román zobrazujúci koniec 14. storočia s jeho filozofickými, predovšetkým teologickými spormi, ale aj mocenskými bojmi medzi cirkevnou a svetskou mocou. To sa nevyhnutne odráža aj na pomenovaniach opisovaných javov a udalostí. Popri stredovekom námorníckom termíne *armilárna sféra* (prístroj na určovanie polohy lodí) a termínoch ako *doktrína, doktrinálny omyl, doktrinár, submateriálna forma, materiálna kauzalita, zápomná modalita* sú tu aj názvy každodenných vecí, ktoré majú ľudovú, v daných súvislostiach vlastne archaizujúcu podobu. Napr. *modleník, vedomec, čeľuste pece, temničné cely, črievy, merica, geleta, putňa.* No typické talianske reálie sa ponechávajú v adaptovanej podobe: *távola, štvorcové trabuko.*

Rovnaký krok a dych s autorom dodržiava A. Ferenčíková aj pri zriedkavých, prirodzene zámerných odchýlkach od súčasného spisovného vyjadrovania. Raz je to náznak archaizujúceho štýlu v citovaní staršieho spisu (166): *Jestli predošlé znaky na tej-ktorej ceste k uzlovému bodu ukazujú, že tade sa už prešlo, príchodová cesta sa len jedným znakom označí. Jestli už všetky priechody takto boli označené, treba sa touže cestou nazad vrátiť.* Na viacerých miestach je to dobrý pokus o preklad makarónčiny mnícha Salvátora, ktorý do svojej zlej latinčiny mieša aj iné románske prvky aj prvky ľudovej reči. Napr. na s. 45: *Penniteziagite! Vide quando draco venturus est hryzati dušu tvú! Smrt est super nos!...Et anco jois m'es dols e plazer m'es dolors... Cave el diabolo! Ždycky streže v nekerém kúte, by zahryznul mi do pát.*

Zo zámernej autorskej technológie, totiž preberať množstvo starších textov, vyplýva pre prekladateľa ďalší problém: prekladať tieto texty akoby pochádzajúce od autora, alebo využívať texty, ktoré už boli do slovenčiny preložené. Napr. úryvky z Piesne piesní alebo Apokalypsy. A. Ferenčíková v zhode s autorovou metódou preberá už preložené texty. Napr. citát z Piesne piesní (232): *Aká si krásna, moja milovaná, aká si krásna, tvoje vlasy sú ako stádo kôz, čo zostupuje z galaádskych hôr, ako purpurová stuha sú tvoje pery, krížalkami granátového jablka sú tvoje líca, tvoj krk je ako veža Dávidova, na ktorej visí tisíc štítov.*

Napokon treba pripomenúť, že prekladateľka zachováva Ecovu taliansko-latinskú diglosiu, teda ponecháva v preklade latinské texty (zriedkavo nemecké) bez prekladu. Pravda, s ohľadom na slovenského čitateľa ich prekladá v poznámkach (spolu s výkladmi o menej známych osobách a faktoch zo stredoveku). Treba konštatovať, že latinské texty i preklad sú na dobrej úrovni. Ostalo tu iba niekoľko chýb, napr. tvar *edent pauperes* – jedia chudobní na s. 81 by bol od slovesa *edeo;* od *edo, edere* by malo byť *edunt.* Na s. 91 je tlačová chyba *potiut* namiesto *potuit.* Škoda, že sa do poznámok nedostal preklad zaujímavej slovnej hry na s. 294, v ktorej sa všetky slová začínajú na *p: Primitus pantorum procerum pio potissimum* atď. Výstižný je preklad, vlastne skôr výklad záverečného verša románu, ktorý mu dal meno: *Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus – Niekdajšia ruža je dnes už len menom, len holé mená máme v pamäti* (s. 471).

Preklad Ecovho románu je ďalším dôkazom, že dnešná slovenčina má všetky také vlastnosti ako iné kultúrne jazyky, napr. aj taliančina, že po slovensky sa adekvátne dajú vyjadriť všetky myšlienky a opísať deje, ktoré sa stali v minulosti. Nemalú zásluhu na tomto dôkaze má Adriana Ferenčíková svojou znalosťou obidvoch jazykov, ale aj tvorivosťou v slovenčine.

Ján Horecký

Chvála pokojnej argumentácie

(KOREC, J. Ch.: Ježiš zďaleka a zblízka. Bratislava, Archa 1990. 173 s.)

Pred pracovníkmi v oblasti jazykovej kultúry aj v zmenených spoločenských podmienkach naďalej stojí úloha sledovať jazykovú úroveň aspoň časti knižnej produkcie našich vydavateľstiev. Nie je to úloha nová, je však aktuálna a naliehavá. Vznikli totiž nové vydavateľstvá a treba preskúmať, ako sa v edičnej činnosti vyrovnávajú s požiadavkami a princípmi jazykovej kultúry. Medzi nové vydavateľstvá patrí aj vydavateľstvo Archa, v ktorom vyšla kniha *Ježiš zďaleka a zblízka,* práca biskupa (dnes už kardinála) J. Ch. K o r c a, významnej osobnosti slovenského verejného a cirkevného života.

Keby sme mali text tejto publikácie všeobecne charakterizovať iba na základe autorského zámeru, označili by sme ho ako persuazívny (presviedčací) text, presnejšie ako monologickú persuáziu. Dôležitým autorovým zámerom je totiž presvedčiť čitateľa o existencii Krista ako historickej osoby. Zo stanoviska autora ako teológa je spracovanie tejto témy a dosiahnutie vytýčeného cieľa potrebné a aktuálne, lebo je známe, že kritici kresťanstva existenciu Krista popierali a popierajú (s. 45) a že v diskusiách o jeho osobnosti a diele sa u nás donedávna prijímal oficiálny názor vedeckoateistických pracovníkov, že Kristus bol iba mýtickým zakladateľom kresťanstva (porov. napr. heslo *Kristus Ježiš* v Slovníku vedeckého ateizmu, 1983, s. 355).

Vzhľadom na povolanie autora by sa mohlo očakávať, že stratégiu presviedčania založí iba na osobnej viere v Boha a v správnosť kresťanskej náuky. Nie je to tak. Presviedča predovšetkým uvádzaním historických prameňov, ich rozborom, komentovaním a odstraňovaním pochybností o ich pravosti, ako aj imponujúcim poznaním biblických textov. V intenciách globálnej stratégie presviedčania koncipuje svoj text rozmanite – ako naráciu (porov. napr. kapitolu *Kľúč k našim duchovným dejinám* – zhŕňa v nej dejiny starovekého Izraela so zreteľom na očakávaného Mesiáša), ako polemiku (najmä kapitola *Svedectvá histórie* – vyvracia v nej pochybnosti o Kristovej historickej existencii) a ako argumentáciu (porov. narábanie s textami, resp. citátmi z evanjelií). Nech už má text povahu narácie, polemiky alebo argumentácie, vždy plynie veľmi pokojne a vyrovnane. Súvisí to predovšetkým s tým, že autor je zdržanlivý v používaní expresívneho výraziva, že nepritláča pero ani vtedy, keď vyvracia očividne nepravdivé tvrdenia alebo zámerné skresľovanie, že štruktúra jeho vety je priezračná, jednoduchá. Napr. na tvrdenie, že sv. Pavol hovorí iba o mystickom Kristovi, a nie o historickom Kristovi – na takéto tvrdenie sa zneužívajú slová samého Pavla *A tak odteraz už nikoho nepoznáme podľa tela. Ak sme aj poznali Krista podľa tela, teraz ho už nepoznáme* –, J. Ch. Korec reaguje takto: *Vyvodzovať z týchto slov, že sv. Pavol nevie nič o historickom Kristovi, je naozaj smelé. Už*

výrazy ‚odteraz' a ‚ak sme aj poznali' svedčia proti takejto argumentácii (s. 101). Inokedy vlastnú námietku proti neprijateľnému tvrdeniu bezprostredne podrobnejšie nerozvádza, tvrdenie iba cituje, no zároveň doň vkladá krátke dôrazné upozornenie na rozpornosť argumentácie: *O reálnom jestvovaní Krista začali jeho (tak!) nasledovníci hovoriť až sto rokov po jeho predpokladanom narodení* (s. 45).

Dokladov na spomínanú priezračnosť a jednoduchú stavbu vety, ako aj na lapidárne formulácie je v sledovanom texte naozaj veľa. Ponúkame aspoň jeden príklad: na otázku *Kto je Ježiš,* ktorú na začiatku jednej kapitoly kladie sám autor, čítame v široko koncipovanej odpovedi okrem iného toto: *Chodí do synagógy a do chrámu. Jeho nábožnosť je slobodná, vrúcna, náramne živá a osobná. Nijaké formality. Nábožní zo zvyku sa nad ním pohoršujú. Ježiš nie je askéta. Prijíma pozvanie na hostiny...* (s. 45). Táto ukážka jednak dokladá dobrú čitateľnosť textu, jednak je reprezentatívnou vzorkou autorovho štýlu. Potvrdzuje zároveň, že J. Ch. Korec vo svojej autorskej (jazykovej) praxi vedome nasleduje samého Krista, o ktorom napísal: *Spôsob, akým Ježiš hovorí, prezrádza mnoho o jeho osobnosti. Ježiš sa vyjadruje čisto, stručnými vetami, výrazne, prenikavo, niekedy tvrdo a vždy bez ozdôb* (s. 118). Alebo na inom mieste: *Slová evanjelií prezrádzajú pohotovosť myšlienky, priamosť a pevnosť. Ježiš dvoma-troma slovami vystihuje aj najhlbšiu myšlienku, vyvráti aj najzákernejší útok* (s. 119).

V súvise s vyzdvihovanou jednoduchosťou treba však osobitne pripomenúť, že ide o jednoduchosť opretú o starostlivo hľadaný výraz a dôverné poznanie problematiky spracúvanej témy. Hľadanie výrazu prezrádza napr. využívanie parabol *(Keď hodíme do tichej vody kameň, celá hladina sa rozvlní – tvoria sa kruhy, ktoré sa šíria stále ďalej. Celý grécko-rímsky svet sa takto rozvlnil a všade sa hovorilo o Kristovi,* s. 52), inokedy varírovanie tej istej nástojčivej otázky premyslene roztrúsenej v širšom kontexte *(Kto je tento Ježiš? Kto je tento Ježiš, ktorý... Kto je tento človek Ježiš?... Kto je Ježiš?,* s. 142; *Kto si, Ježišu,* s. 143). Na inom mieste je dôkazom vedomého hľadania zoradenie faktov tak, aby vynikli isté protikladné vlastnosti a zvýšila sa presvedčivosť argumentácie (porov. využitie časového faktora pri porovnávaní zachovaných rukopisov Nového zákona a spisov gréckych filozofov na s. 66–67, porovnanie jazyka gréckych filozofov a Kristovho obrazného vyjadrovania na s. 119), na ďalšom zas vťahovanie čitateľa do autorovho rozmýšľania *(ak chceme zistiť, ak sa aj vedome obmedzíme, overme si, tak isto musíme mať na mysli),* pôsobivé vstupné slová niektorých kapitol (pozri s. 39, 109, 145) atď. – Dôkazom dôverného poznania problematiky je časté citovanie biblických textov a autorov, ktorí už danú tému spracovali, pravdaže, citovanie popretkávané vyjadrením súhlasu alebo nesúhlasu s ich postojmi. Je pozoruhodné, že len v málo prípadoch citácie pôsobia ako zaťažovanie textu a čitateľa, čo je tiež dôkaz autorovho starostlivého štylizovania.

Posudzovaná práca teda vyhovuje z hľadiska jazykovej kultúry aj náročným požiadavkám, preto možno uviesť iba hŕstku príkladov, kde sa z uvedeného hľadiska vyžaduje iné riešenie: *spojenie list Trallenským* (namiesto *list Trallenčanom*, s. 47) sa na pozadí spojení *list Rimanom, Galaťanom* atď. (pozri napr. na s. 100) pociťuje ako rušivé, ako chyba proti spisovnej norme; v spojení *počiatky kresťanstva* (s. 59) by sme dali prednosť slovu *začiatky;* podobne treba uprednostniť predložku *na* v spojeniach *pre porovnanie uvedieme* (s. 71), *východiskom pre riešenie* (s. 83 – v tomto prípade je vhodný aj bezpredložkový výraz *východiskom riešenia);* v spojení *obecné fakty* (s. 80) treba prídavné meno *obecný* nahradiť prídavným menom *všeobecný;* vo vyjadrení *ktorý zas poznal a bol v styku so sv. Jánom* sa žiada odstrániť kontamináciu *(ktorý poznal sv. Jána a bol s ním v styku);* meno rímskeho miestodržiteľa v starovekom židovskom štáte sa malo použiť v rovnakej podobe – na s. 46, 50, 57 je podoba *Pontský Pilát,* ale na s. 61 čítame *za Poncia Piláta.* A to je hádam všetko, s čím sa ešte mal editor vyrovnať pri práci s rukopisom.

Jestvuje viac dôvodov, pre ktoré sme pokladali za užitočné zaoberať sa v časopise pre jazykovú kultúru práve touto publikáciou. Jeden sme uviedli na začiatku, ešte aspoň jeden stručne rozvedieme v závere. Práca J. Ch. Korca zaujme popri dobrej jazykovej úrovni, t. j. jazykovej správnosti, štýlovej primeranosti a vypracovanosti aj ďalším jazykovokultúrnym parametrom – spoločenskou vhodnosťou použitých jazykových prostriedkov. Napriek tomu, že časť textu je v podstate polemikou, autor nepoužíva iné, len spoločensky vhodné nemilitantné jazykové prostriedky. Ostro to kontrastuje s tým, ako sa v niektorých súčasných polemikách (pozri Literárny týždenník, Kultúrny život a. i.) priam programovo obchádza ten ukazovateľ jazykovej kultúry, ktorý je prednosťou aj ozdobou posudzovanej práce. To je ten ďalší dôvod, pre ktorý sa oddalo venovať jej tu pozornosť a pre ktorý sa oddá vziať ju do rúk a čítať.

Ivan Masár

SPYTOVALI STE SA

Mikrovlnka. – Ing. M. R. zo Stupavy nám píše: „V prvej chvíli som nevedel, čo sa označuje slovom *mikrovlnka* v istom novinovom inzeráte, kde sa ponúkali rozličné elektrické spotrebiče. Potom som si domyslel, že ide o mikrovlnovú piecku či rúru. Je názov *mikrovlnka* správny?"

Pomenovanie *mikrovlnka* môže skutočne vyvolať neistotu o svojom význame, lebo sa dá vysvetľovať viacerými spôsobmi. Predovšetkým možno mysliet', že ide o zdrobneninu od podstatného mena *vlna,* teda *vlnka* a že

k tomu sa pripája, vlastne predpája polopredpona *mikro-*, označujúca malý rozmer. To by však značilo vlastne nadbytočné, zdvojené vyjadrenie malosti, jednak polopredponou *mikro-*, jednak príponou *-ka*. A okrem toho by sa tu predpokladalo slovotvorné členenie *mikro + vlnka*.

Ďalší výklad by mohol ukazovať na pôvodný dvojslovný názov *mikrovlnná piecka (rúra)*, z ktorého môže zjednodušením (odborne hovoríme univerbizáciou, zjednoslovnením) vzniknúť názov *mikrovlnka*. V tomto prípade by sa príponou *-ka* nevyjadrovalo zdrobnenie, malý rozmer, ale fakt, že ide o nejaké zariadenie, ktoré sa bližšie určuje prívlastkom *mikrovlnný*. Podobne by sme mohli vysvetľovať napr. názov *drobnozrnka* ako zjednodušené pomenovanie *drobnozrnnej kukurice* (alebo inej plodiny).

Napokon je tu aj tretia možnosť, totiž pokladať slovo *mikrovlnka* za tzv. privlastňovaciu zloženinu a vysvetľovať ho tak, že príponou *-ka* sa vyjadruje názov nejakého zariadenia, ktorého podstatným znakom sú centimetrové vlny čiže mikrovlnky. Takisto *drobnozrnka* je plodina charakterizovaná drobnými zrnami.

Z povahy veci vyplýva, že prvé riešenie nie je prijateľné, lebo nejde o malú mikrovlnu. Skutočná mikrovlnná piecka či rúra môže mať rozličné rozmery i rozličný výkon. Druhé dve riešenia sú rovnako prijateľné. My sa však prikláňame k tretiemu riešeniu: *mikrovlnka* je zariadenie, ktorého podstatným znakom sú mikrovlny. Keby sme vychádzali z druhého riešenia, vynoril by sa nám ešte ďalší problém, totiž či treba vychádzať z podoby prívlastku *mikrovlnný* alebo *mikrovlnový*. Prikláňame sa k podobe *mikrovlnný* opierajúc sa o podobu *krátkovlnný* zaznačenú v Krátkom slovníku slovenského jazyka.

V každom prípade však názov *mikrovlnka* môže pôsobiť dojmom novosti alebo až expresívnosti, citového podfarbenia. Ale nesporne má aj šance veľmi rýchlo sa stať všeobecne používaným názvom mikrovlnnej piecky.

Ján Horecký

Svätý Cyril a Metod či svätí Cyril a Metod, orodujte za nás! – M. Brodňanská zo Žaškova sa spytuje, či sa vo vete *Svätý Cyril a Metod, orodujte za nás!* slovo *svätý* píše s tvrdým *ý* alebo s mäkkým *í*. V liste pripomína, že v literatúre sa stretla s obidvoma spôsobmi, nevie však rozhodnúť, ktorý je správny. Keďže jej záleží na tom, aby na novom zvone, na ktorom sa má citovaná veta odliať, nebola chyba, chce vedieť, ktorý variant je správny.

V liste sa nastoľuje problém zhody adjektívneho prívlastku s viacnásobným členom vyjadreným podst. menami. Škoda, že pisateľka neuviedla konkrétne príklady z literatúry, ktoré by dokazovali, že sa invokácia (vzývanie) používa variantne, teda raz s tvrdým *ý*, inokedy s mäkkým *í* v slove *svätý*. V náboženskej

literatúre, z ktorej sme vyšli pri koncipovaní tejto odpovede, sme totiž našli len jeden spôsob: adjektívny prívlastok sa v rode, čísle a páde zhoduje s prvou časťou viacčlenného výrazu. Tak je to v knižke *Jednotný katolícky spevník* (37. vydanie. Trnava – Bratislava, Spolok sv. Vojtecha 1969), kde sa na s. 82 uvádzajú dvojice *Svätý Fabián a Šebestián, Svätý Ján a Pavol, Svätý Kozma a Damián, Svätý Gerváz a Protáz* a na s. 83 aj dvojica *Svätý Cyril a Metod.* (Slovo *svätý* píšeme s veľkým začiatočným písmenom preto, lebo verne citujeme príslušnú časť invokácie z litánií o všetkých svätých.) Podobný stav treba predpokladať aj v predchádzajúcich vydaniach spevníka, pretože vydavatelia náboženskej literatúry dbajú, aby konkrétny text, v našom prípade text litánií o všetkých svätých, mal rovnaké znenie aj v iných publikáciách. Dvojice *Svätý Fabián a Šebestián* atď. sa v zhode so spevníkom uvádzajú aj v inej náboženskej literatúre (porov. napr. *Misál latinsko-slovenský.* Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1952, s. 276*–277*). Na tento spôsob nadväzuje aj novšia literatúra, v ktorej sme zistili dvojice *Svätý Cyril a Metod, Svätý Andrej-Svorad a Benedikt, Svätý František a Dominik* (pozri *Rímsky misál.* Typis polyglottis vaticanis 1981, s. 197). Vzhľadom na tradíciu v záväzných náboženských textoch odporúčame takúto podobu invokácie na novom zvone žaškovského kostola: *Svätý Cyril a Metod, orodujte za nás!*

Pravdaže, nepokladáme za dostačujúce odvolávať sa iba na tradíciu, treba uviesť aj ďalšie argumenty. Jazykový materiál ukazuje, že zhoda adjektívneho prívlastku s prvým členom viacčlenného oslovenia sa prejavuje aj v iných prípadoch, napr. v c. d. na s. 197 vo vzývaní *Svätá Perpetua a Felicita, orodujte za nás!,* nie *Sväté Perpetua a Felicita, orodujte za nás!* V spojeniach typu *môj brat a sestra* sa zhoda s prvým členom prejavuje nielen v písme, ale aj vo zvukovej podobe. (Ide tu vlastne o výpustku: *môj brat a moja sestra* > *môj brat a sestra; svätý Cyril a svätý Metod* > *svätý Cyril a Metod.*) Okrem toho pri ohýbaní je bežnejší prívlastok v jednotnom čísle, napr. *na sviatok svätého Cyrila a Metoda,* nie *svätých Cyrila a Metoda, prosiť svätú Perpetuu a Felicitu,* nie *sväté Perpetuu a Felicitu.* Na porovnanie možno v tejto súvislosti spomenúť tie prípady zhody prísudku s viacnásobným podmetom, keď prísudok stojí pred podmetom a zhoduje sa v rode a čísle s najbližším členom viacnásobného podmetu: *Nechýbala odvaha ani strach/Nechýbal strach ani odvaha.*

Litániová invokácia k dvom alebo viacerým svätým, v ktorej sa prívlastok *svätý* použije v množnom čísle, je v slovenčine možná aj prípustná, ukazuje sa však ako zriedkavá. Ak sa aj niekedy vyskytne, treba ju chápať skôr ako závislosť od latinskej predlohy. V latinských invokáciách sa totiž slovo *svätý* používa v množnom čísle (porov. *Sancti Fabiane et Sebastiane, Sancti Petre et Paule; sancti* = svätí).

Ivan Masár

Výslovnosť zemepisného názvu Salzburg. – G. M. z Bratislavy: „Mohli by ste mi odpovedať na otázku, ako sa má v slovenčine vyslovovať názov rakúskeho mesta *Salzburg?* Počula som totiž tento názov vyslovovať so spoluhláskou *s*, ale aj so spoluhláskou *z* na začiatku."

Rakúske mesto *Salzburg*, ako sa o tom môžeme dočítať v zemepisných príručkách alebo ako to môžeme zistiť na mapách, leží pri rieke Salzach na úpätí Salzburských Álp. Názov tohto mesta sa skladá z dvoch častí, a to z nemeckého slova *Salz* [zalc] s významom „soľ" a slova *Burg* s významom „hrad". Nemožno sa teda čudovať, že naši predkovia ho preložili ako *Soľnohrad*. Názov *Soľnohrad* však dnes chápeme už len ako historický názov a používame ho iba v súvise so staršími obdobiami našich národných dejín, najmä s obdobím Veľkomoravskej ríše. V súčasnosti sa aj u nás celkom bežne a vo všeobecnosti používa nemecký názov *Salzburg*.

V Slovníku slovenského jazyka 6 (Bratislava 1968) sa v časti *Zemepisné názvy* uvádza aj názov *Salzburg*, pričom sa zaznačuje výslovnosť prvej časti v podobe [salc-]. Zdá sa však, že vec nie je až taká jednoznačná, ako o tom svedčí aj položená otázka. V nemčine sa totiž *s* na začiatku slova, ale aj uprostred slova medzi samohláskami vyslovuje so spoluhláskou, ktorá sa výslovnosťou približuje našej spoluhláske *z* (porov. napr. E. Beneš a kol.: Nemčina pre 1. ročník jazykových škôl a pre kurzy, Bratislava 1967, I. Vaverková: Učebnica nemčiny pre samoukov a pre kurzy, Bratislava 1978, V. Bendová – D. Kettnerová: Nemčina pro samouky, Praha 1982). Podľa toho sa aj v názve *Salzburg* na začiatku vyslovuje spoluhláska približujúca sa vo výslovnosti našej spoluhláske *z*.

Výslovnosť so začiatočným *z* v názve *Salzburg* môžeme uplatniť aj v slovenčine. Na odôvodnenosť takejto výslovnosti ukazuje napr. aj stav pri preberaní viacerých slov z nemčiny do slovenčiny. V minulosti sa napr. prísediaci označoval slovami *bajzicer, bajzicier, bajzecier* (nem. *Beisitzer;* porov. J. Doruľa: Slováci v dejinách jazykových vzťahov, 1977), obchodný cestujúci slovom *rajzender* (z nem. *Reisender;* porov. Slovník slovenského jazyka 3, 1963, ďalej SSJ). Ešte dnes sa môžeme stretnúť so slovesom *rajzovať* (z nem. *reisen* „cestovať"), ktoré má príznak hovorovosti (SSJ ho hodnotí ako nižšie hovorové slovo), so slovom *zaft* (z nem. *Saft* „šťava"; SSJ 5, 1965, ho hodnotí ako zastarané), so slovom *zicflajš* v spojení *mať zicflajš* (z nem. *Sitzfleisch haben* „byť schopný dlho sedieť"; Slovník cudzích slov, ďalej SCS, od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej, 1979, slovo *zicflajš* hodnotí ako hovorové a vysvetľuje ho spojením „schopnosť dlho sedieť /a pracovať/"), *zicherka* (SCS ho hodnotí ako hovorové), *zicherhajcka* (z nem. *Sicherheitsnadel* „zatvárací špendlík"; slová *zicflajš* a *zicherhajcka* by sme mohli hodnotiť ako subštandardné), *zeler* (z nem. *Sellerie*).

U nás sa môžeme niekedy stretnúť aj s výslovnosťou názvu *Salzburg* so spoluhláskou *s* na začiatku a so spoluhláskou *z* na konci prvej časti. Takúto

výslovnosť môžeme hodnotiť ako tzv. písmenkovú výslovnosť ovplyvnenú grafickou podobou názvu.

Pri sledovaní ústnych jazykových prejavov z rakúskeho rozhlasu a televízie sme si všimli, že výslovnosť názvu *Salzburg* v rakúskej nemčine nie je úplne jednotná. Niektorí ho vyslovujú na začiatku so spoluhláskou približujúcou sa výslovnosťou nášmu *z*, teda tak, ako to vyplýva zo všeobecných pravidiel o výslovnosti na začiatku pred samohláskou, iní ho vyslovujú so spoluhláskou, ktorú my vnímame skôr ako spoluhlásku *s*.

V tejto súvislosti sa možno zmieniť ešte o tom, že nemecká výslovnosť názvu *Salzburg* je [zalc-burk], t. j. so spoluhláskou *c* na konci prvej časti názvu, teda rovnako ako v slove *Salz* [zalc] a v názve rieky *Salzach*, lebo v nemeckej výslovnosti sa na hranici zloženého slova neuplatňuje pravidlo o spodobovaní (asimilácii), ako je to v spisovnej slovenčine. Naopak koncové *g* sa vyslovuje ako *k*, keďže ide o postavenie na absolútnom konci slova.

Podľa zásad o spodobovaní platných v spisovnej slovenčine sa názov mesta *Salzburg* vyslovuje uprostred so spoluhláskou *dz*, lebo po neznelej spoluhláske *c* nasleduje znelá spoluhláska *b*. Výslovnosť so spoluhláskou *dz* uprostred zachytil už H. Bartek vo svojej *Správnej výslovnosti slovenskej* z r. 1944 (v jeho grafickom zázname je spoluhláska *dz* zachytená znakom). Pravda, treba povedať aj to, že H. Bartek uvádza výslovnosť názvu *Salzburg* v podobe [sal burk], teda so spoluhláskou *s* na začiatku. Túto výslovnosť názvu *Salzburg* môžeme pokladať za zdomácnenú.

Na záver môžeme zhrnúť: Výslovnosť názvu *Salzburg* v slovenčine opierajúca sa o zásady nemeckej výslovnosti začiatočného s je [zaldzburk]. Popri tejto výslovnosti sa uplatňuje aj zdomácnená výslovnosť [saldzburk], teda taká, akú zachytil už H. Bartek.

Matej Považaj

P. F. – A. K. z Bratislavy nám napísala: „Na novoročných blahoželaniach sa stalo priam módou písať skratku *p. f.* a pod ňu uviesť podpis. Môžete mi vysvetliť pôvod a význam tejto skratky a jej použitie dnes?"

Písmená *p. f.* sú skratkou francúzskeho spojenia *pour féliciter*, ktoré preložíme ako „s úmyslom, s cieľom blahoželať". Skratka *p. f.* sa kedysi podľa starých, dnes už zabudnutých obyčajov tzv. vyšších vrstiev písala na navštívenku zanechanú u služobníctva, ak toho, komu chcel hosť blahoželať (k čomukoľvek: k sobášu, k narodeniu dieťaťa, nielen k novému roku), nezastihol doma.

Takýchto skratiek bolo, prirodzene, viac. Skratka *p. r. v.* zastupovala napr. spojenie *pour rendre visite*, čo doslovne značí „s úmyslom, s cieľom navštíviť" či „chceli sme vás navštíviť". Na navštívenku sa pripisovala vtedy, ak hosť chcel iba vykonať návštevu bez toho, aby k niečomu blahoželal. Ak sa chcel, napríklad, rozlúčiť pred dlhšie trvajúcou cestou do cudziny, na navštívenku

dopísal skratku *p. p. c.* Tá zasa znamenala *pour prendre congé* – „s cieľom rozlúčiť sa" alebo voľnejšie „chceli sme sa s vami rozlúčiť". Tieto skratky však upadli do zabudnutia okrem tej jedinej, *p. f.*, písanej aj s veľkými písmenami *P. F.*

Dnes namiesto želaní zdravia, šťastia a všetkého dobrého, teda podobných vinšov, aké sa vraveli pri osobnej návšteve, na novoročenkách vídať to isté v zhustenej podobe – písmená *P. F.* či *p. f.* a pod nimi podpis. Keby sme to, čo sa za nimi skrýva, chceli povedať o niečo menej úsporne, znelo by to asi takto: keď už nemôžeme prísť, prijmite túto novoročenku namiesto osobného blahoželania.

Tento spôsob blahoželania nemožno zavrhnúť. Trocha úsilia vynaloženého na formulovanie vinša však navodzuje srdečnejší, osobnejší vzťah k tomu, komu blahoželanie posielame.

Katarína Hegerová

Medžugorie či Medjugorje? – „Pri jazykovej korektúre nášho náboženského časopisu som sa stretol so slovom *Medjugorje.* Prosím o informáciu, ako sa má správne písať a skloňovať toto slovo. Občas sa totiž stretám popri názve *Medžugorie* aj s neposlovenčeným názvom *Medjugorje".* (Z listu pána Š. Sakača z redakcie časopisu ECHO.)

Z dvoch písaných podôb *Medjugorje* – *Medžugorie* sa pri pomenúvaní pútnického miesta v Juhoslávii treba držať podoby *Medžugorie,* ktorá je v súlade so slovenským pravopisom a lepšie vyhovuje aj na zachytenie výslovnostnej podoby tohto zemepisného názvu. Takýto spôsob písania sa uplatňuje predovšetkým pri všeobecne známych a rozšírených zdomácnených názvoch najmä veľkých miest. Hoci v tomto prípade ide len o názov chorvátskej dediny, slovenský pravopis sa naň vzťahuje preto, že je to pútnické miesto známe vo svetovom meradle. Naše stanovisko potvrdzuje aj doterajší úzus v náboženskej literatúre, v ktorej sa ustálilo písanie *Medžugorie.* V slovenčine vyšla napr. kniha autorov J. Marianovej a F. Alexandra s názvom *Udalosti v Medžugorí* (1987), ako aj informatívna príručka s názvom *Medžugorie.* Tieto texty potvrdzujú, že slovenský prepis miestneho názvu *Medjugorje* v podobe *Medžugorie* je oprávnený a možno ho odôvodniť aj na základe porovnania s inými názvami pútnických miest: napr. poľský zemepisný názov *Częstochowa* má v slovenčine pravopisnú podobu *Čenstochová.* Odpoveď na druhú časť otázky pisateľa listu je stručnejšia: Názov *Medžugorie* treba skloňovať podľa vzoru *vysvedčenie.*

Jozef Pavlovič

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *25*, 1991, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jana Jankovičová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 90—, jednotlivé čísla Kčs 9—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Nám. slobody 6, 817 59 Bratislava. Tlačí Tlačiareň LEV, štát. podnik Ružomberok. Rukopis odovzdaný do tlače 26. 7. 1991. Vytlačené v novembri 1991. Registr. zn. F-7050.

Distributed by SLOVART Ltd. Nám. slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P. O. B 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991

Cena Kčs 9,—

KUL TÚRA SLOVA